

PINTÉR ISTVÁN

Az 1943 őszi kisgazda-szociáldemokrata szövetség

A háborúban beállt fordulatot követően kibontakozó Kállay-féle rendszermentő politika 1943 nyarán az Orjel—Kurszk térségében elszenvedett német vereség, s főleg az angol—amerikai csapatok szicíliai partraszállása, az olasz fasizmus bukása után ismét nekilendült. Néhány hét leforgása alatt bebizonyosodott, hogy Kállay nem képes, de nem is akar konkrét — a diplomáciai tapogatózáson túlmenő — kül- és belpolitikai intézkedéseket tenni a fasiszta Németországtól való elszakadás, s vele való szembefordulás érdekében.

Az olaszországi események a Kállay-kormányra kétféleképpen hatottak. Egyrészt fájlalta, hogy a fasiszta koalíción belül elvesztette legjobb partnerét, s világosan látta, hogy ezek után Hitler nyomása Magyarországra fokozódni fog, másrészt a nyugati szövetséges csapatok partraszállása Olaszországban azt a reményt keltette Kállayban és híveiben, hogy a nyugati hatalmak rövidesen elérik Magyarország határait, s ezzel a háborúból való kiválás biztosítva van.

A Mussolini bukása után megtartott első minisztertanácsi ülésen Kállay — a várakozás álláspontjára helyezkedve — egyaránt sietett a magyar kormány hűségét kifejezni az államformáját megváltoztatott és Hitlerrel elszakadni készülő Habszburg- és Olaszország iránt, épp úgy, mint a fasiszta Németország iránt.¹ Ebben a kedvező helyzetben ennél többre nem volt hajlandó.² Ilyen szellemben foglalt állást a kormány német nyelvű lapja, a Pester Lloyd is, amely hangoztatta, hogy az olaszországi események nem befolyásolhatják a magyar—olasz közös érdekeken nyugvó barátságot. Kifejtette: Magyarország nem visel háborút Nyugat ellen, a Szovjetunióval is csupán védelmi harcban áll, és a harc további folytatá-

¹ OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1943. júl. 27-i ülés.

² Kállay memoárjában maga is elismeri, hogy július 25-e után adva volt Magyarország számára is a legnagyobb pillanat. Mussolini bukása után „mi rögtön összeköttetést kerestünk az új kormányzattal — írja Kállay — és nagyon gyorsan egy megállapodás jött létre a kitűnő külügyminiszter Raffaele Guariglia és Apor, a mi vatikáni követünk között oly módon, hogy a két ország között változatlanul marad a barátság és egymást támogatni fogjuk egy kivezető út keresésében. A király és Badoglio nyilatkozata a németekhez való hűségéről meglepett engem. Én tudtam, hogy ez csak egy lépés, hogy időt nyerjenek, de a mi számunkra ez lehetőség és idővesztés volt. A németeknek így volt idejük úgy az olaszok, mint ellenünk készülni. Ha Badoglio a németek ellen fordult volna . . . egy ilyen helyzetben lehetőség lett volna összevonnunk erőinket . . . Az egész világ sajnálatára ez nem történt meg.” Kállay tehát a felelősséget Badogliora hárítja, mert, mint írja: „ahogy a dolgok álltak, nekünk (azaz Kállaynak — P. I.) nem volt lehetőségünk a cselekvésre. A nagy pillanat hazánk számára megint kiesésűlt kezeink közül és soha többé nem tért vissza.” Kállay azonban megelégedezett arról emlékirataiban, hogy eleve lemondott a lehetőségek kihasználásáról. Még csak előkészületeket sem tett az esetleges kiugrásra. A minisztertanácson kijelentette: „politikánk nyugalmi állapotban marad”. (*Kállay Miklós*: Hungarian Premier. New York. Columbia University Press. 1954. 203—207. l.)

sát a nemzet fennmaradása teszi szükségessé. „Magyarország e háború során nem kíván egyebet, minthogy megőrizze a maga saját életformáját.”³

A kormány nyilvánosan először augusztus 19-én foglalkozott az eseménnyel. Kállay rádióbeszédében, Ghyezy Jenő külügyminiszter pedig a Magyar Élet Pártja Értesítőjében vázolta a magyar kormány politikáját. Mind a két beszéd fő célja, hogy elhárítsa a kormányról a felelősséget és hangoztassa, hogy a háborúba lépés kényszerű cselekedet volt. Mind a ketten igyekeztek elhatárolni a magyar háborús célokat Hitler-Németország háborús törekvéseitől. „A háborúban nagy népek csaptak össze — írja Ghyezy — s a nagy népek tétje és kockázata más, mint a kis nemzeteké. A kis nemzetek — így a magyarság is — saját létükért, állami függetlenségükért, társadalmi boldogulásukért harcolnak . . .” A kis népeknél „a fennmaradás útja az önvédelem”.⁴ Hasonló szellemben beszélt Kállay is: „Mi nem gyújtottuk fel őket (azaz a háborús máglyákat), eloltani sem vagyunk képesek. De a saját portánkra ha vigyázunk, ha résen vagyunk és meg nem ijedünk, majd kialszanak a máglyák, nem kapnak bele kis házuk ereszeibe . . .”⁵ Ghyezy cikke ezt a gondolatot szövi tovább: „A magyar politika útja nem hódítás, hanem önvédelem . . . Önmagát védi most is, amikor erejét határain belül gyűjti össze, amikor az ősi hazában lábhoz tett fegyverrel várja, hogy a helyzet parancsa milyen új feladatok elé állítja . . .”⁶ Mind a két beszéd célja, hogy Magyarországot kifelé is, befelé is „nem hadviselő” nem háborúskodó, csupán határain belül önvédelemre berendezkedett félnek tüntesse fel. Csak arra törekszik, hogy minden súlyosabb megrázkódtatás és kockázat nélkül kikerüljön a háborúból.

1943 nyarán — főleg az olaszországi események hatására — nekilendült ismét a „kiugrást” előkészítő diplomáciai tevékenység. Ankarában, Bernben, Lisszabonban, Stockholmban újabb „diplomatak” léptek működésbe,⁷ és keresték a kapcsolatot minden olyan angol vagy amerikai megbizzottal, aki hajlandó volt a magyar feltételek figyelembevételével tárgyalásokba bocsátkozni. Mert feltételeket természetesen a magyarok szabtak. Ezek: a magyar kormány csak angol és amerikai csapatoknak adja meg magát, a szövetségesek elismerik a rendszert és a Kállay-kormányt, amelyet Kállay esetleg kiszélesítene balfele kigazda vagy szociáldemokrata miniszterrel; biztosítsák az 1938 után szerzett magyar határokat.⁸

A szicíliai partraszállás után az angol kormány is erőteljesebb nyomást igyekezett Kállayra gyakorolni. Kállay megbízottai tapogatózó tárgyalásaiknak bizonyos részleteit nyilvánosságra hozta. Július 16-án az angol külügyminisztérium felhivatalos lapja, a „Times” bejelentette, hogy a magyar kormány különbéke kéréssel fordult az angol kormányhoz. Július 17-én a londoni rádió is

³ Pester Lloyd, 1943. júl. 31.

⁴ Ghyezy nyilatkozatát a napilapok szept. 5-én hozták. Lásd: Függetlenség, 1943. szept. 5.

⁵ Népszava, 1943. aug. 20. Kállay rádióbeszéde.

⁶ Függetlenség, 1943. szept. 5.

⁷ A kiugrás diplomatái voltak: Isztambulban: Vörnlé János követ, Frey András, Mészáros Gyula, Váli Ferenc, Veress László; Svájcban: Bakácz Bessenyei György, 1943 őszén berni követ lett, Bareza György volt londoni követ, aki Alan Dulles-szel vette fel a kapcsolatot, Dulles-szel tárgyalat Baranyai Lipót és báró Radvánszky Antal; Svájcban dolgozott továbbá Honti Ferenc, akinek a franciákkal volt kapcsolata, továbbá Laky Dezső, Ghika György, Királdi-Lukács György; Lisszabonban Wodianer Andor követ, Kövér Gusztáv, Tamás András. Stockholmban Böhm Vilmos, később Ullein Reviczky Antal követ stb.

⁸ *Ránki György*: Emlékiratok és Valóság. Magyarország második világháborús szerepéről. Kossuth. 1964. 236—237., továbbá *Karsai Elek*: A budai vártól a gyeptűg. Táncsics. 1965. 329. l.

közölte ezt a hírt most már hivatalosan.⁹ Az angol kormány más eszközökhöz is folyamodott. A semleges országok követségei útján közölte a magyar kormánnyal, hogy bombázni fogja Budapestet, a nagyobb ipari városokat és a vasútvonalakat, ha a magyar kormány továbbra is kiszolgálja Hitlert.¹⁰ Augusztus első napjaiban nyugatról határozott felszólítás érkezett az azonnali kiugrásra.

A Kállay-kormány kényszerhelyzetében igyekezett cáfolni a különbéke-tapogatódzások hírét.¹¹ tiltakozott a bombázás terve ellen.¹² Augusztus közepén pedig a Kállay-kormány megbízottja, Újváry Dezső főkonzul Isztambulban az ankarai brit követhoz eljuttatta a kormány fegyverletételi ajánlatát. Az ajánlat lényege az volt, hogy a magyar kormány hajlandó letenni a fegyvert az angol-amerikai csapatok előtt, amikor azok elérik a magyar határt.¹³

A „hivatalos” tárgyalások megkezdésével egyidőben a semleges országok követségein folyó „diplomáciai” munkán kívül a kormány és a nyugatbarát körök, főleg a kiterjedt külföldi ismeretességgel rendelkező Revíziós Liga igyekezett a semleges országok sajtóját felhasználni és kedvező színben feltüntetni Kállay politikáját, valamint Magyarország „rendkívül nehéz” helyzetét. Török, svéd, spanyol lapokban tendenciózus beállításban az ország demokratikus berendezéséről, a magyar parlamentarizmusról, az alkotmányosság meglétéről szóló cikkek jelentek meg. Céljuk: ellensúlyozni a szövetséges nyugati, főleg a cseh emigráns sajtóban a feudális maradványokkal terhelt Magyarországról és az ország társadalmi berendezésének megváltoztatása szükségességéről szóló cikkeket. Augusztusban a Vatikán lapja, az *Ossevatore Romano*,¹⁴ valamint a svájci *Petit Journal*¹⁵ foglalkozott részletesen a „békéért” sikrasszálló és „más népek életébe beavatkozni nem akaró” magyar kormány politikájával. Különösen érdekes és figyelemre méltó a *Panstwo Polskie* lengyel emigráns lap 1943. szeptember 1-i száma. A „Magyarországi hangulatok” c. cikk tömény összefoglalója a Kállay-féle csoportok törekvéseinek, a hintapolitika lényegének. „Magyarország politikai helyzete kétségtelenül nehéz . . . — írja a lap. — A magyarok fölé súlyosan nehezül a német szomszédság közelsége. Nincs kétség abban, hogy Magyarország szívesen kilépne a háborúból, ha tehetné. De számolniok kell egy ilyen lépés következményeivel. Azonkívül Oroszország szándékai nemesak, hogy nem kelhetnek bizalmat Budapestben, hanem még a legkisebb kétséget sem. Nehéz belátni, hogy a háború végéig mit él meg ez az ország. Ez nemesak tőle függ, hanem a haretéri események fejlődésétől is és mindenekelőtt attól, hogy mely ponton és milyen eredménnyel végzik a szövetségesek az inváziót, és hogy milyen irányban fognak előretörni . . . Meg lehet kísérelni azt a feltevést, hogy amikor a magyar határon megjelennek a szövetséges hatalmak seregei — folytatja a cikkíró —, a magya-

⁹ Igaz Szó, 1943. júl. 23. Magyarország békét kér. Mind ez ideig nem sikerült megállapítani, hogy valóban békét kért-e Kállay, vagy csupán a béketapogatódzásait tüntették fel békekérés-ként. Kállay emlékirataiban maga is elismeri, hogy a nyugatiak minden áron meg akarták győzni a magyar kormányt, hogy itt a legkedvezőbb pillanatot az elszakadásra (*Kállay Miklós*: i. m. 206. l.).

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár kéziratár. Bajcsy Zsilinszky Endre hagyatéka (a továbbiakban: Bajcsy-hagyaték) 28/49. OL. Küm. Sztambuli számjeltávirat 107/1943. a londoni rádió felhívását hozza a Magyar Nemzet, 1943. aug. 12-i száma.

¹¹ A Mai Nap, 1943. júl. 23. A Pester Lloyd válasza a magyar különbékéről szóló külföldi álhírekre.

¹² A stockholmi magyar követ válasza, Bajcsy-hagyaték 28/49, Magyar Nemzet, 1943. aug. 12.

¹³ *Kállay Miklós*: i. m. 373. l.

¹⁴ Magyar Nemzet, 1943. aug. 20.

¹⁵ Magyar Nemzet, 1943. aug. 19.

rok nem fognak az angolokra lőni, sem az amerikaiakra, akiket csodálnak... sem a lengyelekre, akiket legigazibb barátjuknak tartanak.”¹⁶ Szeptember végén nyoletagú svéd újságíró delegáció érkezett Magyarországra.¹⁷ Ezek az újságírók hosszas megbeszéléseket folytattak Kállayval, a nyugatbarát politika prominens képviselőivel, a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt jobboldali vezetőivel. Magyarországi látogatásukról, a Kállay-kormány politikájáról írott cikkeikben ők is a magyar kormány nehéz helyzetére hivatkoznak, és több megértésre, egyúttal nagyobb segítségre szólítják fel a nyugati hatalmakat. Hangoztatják, hogy a magyar kormány döntéseit a német megszállás veszélyén kívül az oroszok közelsége, egy orosz előzönlés közeli lehetősége befolyásolja. S az utóbbit tartják a legveszélyesebbnek. „Kállay miniszterelnök hangsúlyozta beszélgetésünk során — írják —, hogy Magyarország a legjobban az orosz veszélytől fél.” „Mi messze elmehetünk balfelé, de Magyarország önszántából nem engedi meg, hogy bolsevizálják.” „A magyarok azért kívánják az angol, amerikai csapatok megszállását, mert attól félnék, hogyha ez nem történik meg, akkor ezután is megismétlődik Kun Béla vörös terrorja és bekövetkezik Magyarország orosz csapatok által való megszállása.”¹⁸ A Kállayval folytatott beszélgetés alapján annak a meggyőződésüknek adtak hangot: „Kállay hajlamos arra, hogy messzemenő engedményeket tegyen a németeknek, hogy elodázza az esetleges német megszállást és csupán a kormány számára legkedvezőbb pillanatban vállalkozzon a németektől való elszakadásra.”¹⁹

Kállayék továbbra is a szovjet és a nyugatiak ellentéteire, a közép-európai szovjetellenes övezet tervére építették fel politikájukat. Ezért maradt viszonzatlan a magyar kormány részéről a Szovjetuniónak az a közeledési készsége, amelyről a stockholmi magyar követség útján még augusztusban — és később több ízben is — értesítették a magyar kormányt.²⁰ Kállay csak Nyugattal volt hajlandó tárgyalni és egyoldalú fegyverszünetet kötni.

1943 szeptember elején a nyugati hatalmak hajlandónak mutatkoztak a magyar kormánnyal olyan fegyverszünet megkötésére, amely nem kötelezi a magyar kormányt a háborúból való azonnali kilépésre, s csak akkor lép érvénybe, ha a nyugati hatalmak elérték a magyar határt. Ez az előzetes fegyverszüneti megállapodás szeptember 9-én létre is jött.²¹

Az olaszországi események hatására megélenkült a belpolitikai élet is. Az ország közvéleménye rendkívül élesen reagált az eseményekre — állapítják meg a rendőrségi és főispáni jelentések. A németek iránti rokonszenv tovább csökkent, és nőtt azok száma, akik a németek oldalán viselt háborút elveszetteknek látták és a Németországtól való elszakadást sürgették. A csepeli munkások levélben követelték a miniszterelnöktől, hogy hagyják abba a céltalan vérontást, a reménytelen küzdelmet, az idegen érdekek szolgálatát. „Ha már lelkiismeretlenül bevitték ezt a szerencsétlen népet egy háborúba, amelyre nem volt semmi szüksé-

¹⁶ Panstwo Polskie. 1943. szept. 1. Magyarországi hangulatok.

¹⁷ Népszava, 1943. szept. 21.

¹⁸ Bajcsy hagyaték 28/51. Jelentés Magyarországról. Lásd még PI Archivum, Népszava szerkesztőség 1943/2. (Horney svéd szociáldemokrata újságíró, aki ugyancsak Magyarországon járt, hasonló szellemben — 4 cikkben — számolt be magyarországi tapasztalatairól a „Social-Demokraten” c. lapban.)

¹⁹ Uo. és A mai Magyarország.

²⁰ Bajcsy-hagyaték 28/49

²¹ A fegyverszüneti megállapodást közli: Magyarország és a második világháború. (Az iratokat összegyűjtötte és bevezető tanulmányokat írta: Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos.) Kossuth. 1959. 421. l.

günk, és amelyet nem kényszerített ránk Hitleren kívül senki, akkor legalább most, amikor az utolsó alkalom van, eselekedjenek . . . Könnyű a biztos védelem tudatában hazafias szónoklatokat zengedezni, de próbálják csak meg kinn a fronton. Csak egy éjszakára . . . Ez az intellektus sok millió magyar munkástársunk kívánságát tolmácsolja, amelynek közlésére hosszú megfontolás után határoztuk el magunkat. Tehát mégegyszer: békét akarunk . . .”²² A békevágy számos Kállayhoz intézett levélből is egyértelműen kiolvasható. A magyar nép megelégedte a háborút, és úgy érzi, itt a legkedvezőbb alkalom, hogy a kormány véget vessen a németek oldalán viselt háborúnak.²³

Az olaszországi eseményeket a baloldali sajtó is mint a szabadság napjának közeledését üdvözölte, s arról írt, hogy szükség van a magyar politikai és társadalmi erők újjárendezésére.²⁴ A Népszava a szociáldemokrata párt e napokban tartott választmányi üléséről szóló cikkében a magyar szervezett munkásság nevében köszöntötte és teljes szolidaritásáról biztosította az olasz népet.²⁵ A Szabad Szó is meleg együttérzéssel köszöntötte az olasz népet és testvéri üdvözlését küldte az olasz parasztságnak és munkásságnak. „A szabadság népe vagyunk s ma, amikor a világ már döntött, hogy az új szolgaság helyett a szabadságot választja, nekünk magyaroknak is hitet kell tennünk a szabadság politikájáért mellette. Nem frázisokban, nem szavakban, hanem tettekben.”²⁶

Az olasz események hatására megelégnél a Kállayt támogató, de a németekkel szemben határozottabb kiállást és a Nyugat felé nagyobb tárgyalási készséget sürgető Bethlen István, Eszterházy Mór, Károlyi Gyula, Baranyai Lipót, báró Radványi Antal körül csoportosultak tevékenysége is. 1943. júliusában Baranyai Lipót és báró Radványi Svájcban nyugati megbízottakkal, többek között Alan Dulles-szel tárgyalnak Magyarország kiválása és a Horthy-rendszer átmentése ügyében.²⁷ Hazatérve sürgették a kormányt, hogy érvénytelenítse a háromhatalmi egyezményt, rendelje haza a keleti fronton levő magyar hadsereget a belső rend védelmére, s a kormány ne vállaljon a németek oldalán újabb háborús kötelezettséget.²⁸ A legitimisták vezére, Sigray Antal gróf 1943. július 29-én táviratban kérte Kállayt a Felsőház külügyi bizottságának összehívására, hogy megvitassák a kialakult helyzetet. Kállay a kérést elutasította.²⁹ Egymást érték a nyugatbarát képviselő csoportok megbeszélései is.³⁰

A belpolitikai események között azonban a legnagyobb jelentőségű politikai eseményeket a két nagy baloldali ellenzéki párt, a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt együttes fellépése, majd a két párt szövetsége volt. Mint már az előzőekben kifejtettük, a külső és belső események ha-

²² OL. Kállay levelezés 13. esemő.

²³ L. o.

²⁴ Esti Kis Újság, A magunk útján.

²⁵ Népszava, 1943. júl. 31.

²⁶ Szabad Szó, 1943. aug. 22. *Kovács Imre*: A szabadság dícsérete.

²⁷ Dulles és a bérni nyugati diplomaták elsősorban Bethlen Istvánnal szerettek volna tárgyalni, de valószínűtlen volt, hogy ő a németektől átutazási vízumot kap. *C. A. Macartney*: October Fifteenth. A history of modern Hungary 1929—1934. The Edinburgh University Press. 1961. II. köt. 160—161. l.

²⁸ OL. Minisztertanácsai jegyzőkönyv, 1943. szept. 14. és *Korom Mihály*: A fasizmus bukása 132. l.

²⁹ OL. Kállay levelezés. 13. esemő.

³⁰ Július közepén Magasházy László országgyűlési képviselő, a MÉP alelnöke lakásán 14 nyugatbarát politikus jött össze a helyzet megvitatására. Köztük volt: Laky Dezső, Ulllein-Reviczky Antal, Homonnay Tivadar, Bornemissza Géza, Mezey Lajos, Martsekényi Imre, Tóth András, Benes Zoltán, Makkay János stb. OL. Kállay levelezés 11. esemő.

tására 1943 elejétől a két párt politikai törekvései közeledtek egymáshoz. A kisgazdapártban a polgári tagozat megalakulása, s ezzel a baloldali erők és a határozottabb eszelekvést sürgető Bajesy-Zsilinszky, s hozzá közelebb álló Tildyszárny megerősödése a vezetőségben jelentős szerepet játszott abban, hogy a szociáldemokratákkal közös akcióra szánják el magukat.

Az első kezdeményezés a kisgazdapárt részéről indult ki. A szicíliai partraszállás másnapján a kisgazdapárt javasolta, hogy az SzDP-vel közös memorandumban hozzák a kormány tudomására a két párt külpolitikai elképzeléseit és javaslatait. Az SzDP egyetértett a javaslattal.³¹ A Kállayhoz intézett közös levél többek között tartalmazta: hogy Kállay „jelentse ki és hozza diplomáciai úton az érdekelt államok kormányainak tudomására, hogy Magyarország megszűnt hadviselő állam lenni. Ez nem kíván állásfoglalás lenni senkivel szemben és nem jelent egyebet, mint a tényleges helyzet konzekvenciájának levonását. A magunk részéről azonban nem titkoljuk, hogy az ország érdekében állónak tartjuk, hogy a magyar királyi kormány minden félreértést kizáróan jelentse ki, hogy a háborúban immár nem kíván részt venni, és ennek minden konzekvenciáját levonja. Nem áll sokat szenvedett népünk érdekében, hogy látszatok miatt bármely nemzetet ellenségének tekintse és indokolatlan gyűlöletet érezzen iránta. Békét akarunk minden irányban és erkölcsi, szellemi és gazdasági javainknak egy jobb korszakba való átmentését...”³² Arról nincs tudomásunk, hogy végül ez a közös nyilatkozat eljutott-e Kállayhoz.

Mussolini bukása további lépésekre készítette a kisgazdapárt egyes vezetőit, elsősorban Tildyt, Oltványi Imrét, Kovács Bélát. Bajesy-Zsilinszky Endre sürgetésére elhatározták, hogy az általa még az olasz események előtt elkészített memorandumot bizonyos átdolgozás után a kisgazdapárt nevében fogják eljuttatni Kállayhoz. A kisgazdapárt vezetősége végül is elfogadta a javaslatot és úgy döntött, hogy az országgyűlési képviselők aláírásával — akiket véd a mentelmi jog — a párt nevében Bajesy-Zsilinszky Endre és Tildy személyesen fogják az emlékiratot Kállay miniszterelnöknek átadni.³³ Így a Bajesy-Zsilinszky-féle memorandumot „A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt emlékirata Kállay Miklós miniszterelnökhöz” címmel 1943. július 31-én adták át Kállaynak.³⁴

Mit tartalmazott a memorandum? Első része mintegy összefoglalója azoknak a korábbi Bajesy-Zsilinszky memorandumoknak, amelyekben tiltakozott a háromhatalmi egyezményhez való esatlakozás, valamint az ellen, hogy Magyarország hadat üzent Jugoszláviának és a szövetséges nagyhatalmaknak. A memorandum jogilag és politikailag, valamint egész történelmi múltunk felvázolásával bizonyította, hogy „*tartozunk kivonulni ebből a háborúból, mert abban való részvételünk áthidalhatatlan ellentétben van a nemzet és a magyar állam egész múltjával, értelmével, hívatásával és nemzetünk életérdekeivel.*” A memorandum megállapította, hogy az olaszországi események alapot nyújtanak nemcsak a háborúból való kiválásra, hanem „*az egész elhízott külpolitikánk áthangszerelésére is*”. Ezért javasolta: a háromhatalmi szövetségtől való elszakadás, a háborúból való kiválás deklarálását, a Teleki Pál semlegességi politikájához való visszatérést.

³¹ Peyer Károly az SzDP vezetőségének a következő sorokkal javasolta elfogadásra: „A levelet én a magam részéről nagyon jónak tartom a jövőt illetőleg és semmi veszélyt nem látok benne.” PI Arch. SzDP Titkárság, 1941–1944.

³² PI Archivum SzDP Titkárság 1941–1944.

³³ Először arról volt szó, hogy a kisgazdapárt minél több vezetője írja alá az emlékiratot, csak később döntöttek úgy, hogy csak a képviselők írják alá. *Dobi István: Vallomás és történelem.* Kossuth, 1962. 195. l.

³⁴ Pártunk harea a demokráciáért (Kisgazdapárt kiadványa). 1946. 96. l.

A memorandum második része a háborúból való kiválás, a semlegesség deklarálásának belső és külső feltételeit tárgyalta. Megállapította, hogy „semlegességünk kimondásának nem *deklaratív* része nehéz . . . hanem a *belső átállítás* erre az irányra. Pedig a belső átállítás nélkül egyfelől aligha valósulhat meg *szilárd* érvénnyel maga a deklaráció, másfelől nélküle többé-kevésbé üres szó marad csupán.” Hangsúlyozta továbbá, hogy „a gyors és határozott belső alapozásnak előbb kell megtörténnie minden lehetőség szerint a nem hadviselő illetőleg semlegességi deklarációnál”. A belső átállítás mindenekelőtt megköveteli, hogy távozzanak a kormányból, a vezérkarból és a tisztikarból,³⁵ a közélet minden vezető helyéről a „német—magyar sorsközösség” hirdetői, a németbarát politika hívei. Követelte a vezérkar átszervezését és alkalmassá tételét az átállítás belső és külső feltételeinek biztosítására. Követelte továbbá a zsidótörvények fokozatos likvidálását, a nemzetiségekkel való kapcsolatok normalizálását³⁶ az 1868-as nemzetiségi törvény alapján.

A memorandum az ország demokratikus átszervezésének megindítására sok helyes javaslatot tartalmazott, amely egyúttal jelentősen csökkentette volna a leszakadás kockázatát a fasiszta Németország oldaláról, a belső ötödik hadoszlop fellépésének eredményességét Hitler oldalán, és növelhetné az átállítás belső feltételeinek hatékonyságát. Ezek között is elsőként szerepelt a — Bajcsy szerint is — hosszú évek során „félrenevelt” és „megtévesztett” közvélemény felrészítését szolgáló sajtópolitika biztosítása és a demokratikus pártok mostaninál sokkal szabadabb mozgása. „A hazafias ellenzéki pártok joggal megkövetelhetik a kormánytól ezekben a nehéz időkben, nem a maguk, hanem az ország érdekében, hogy *most már szólhassanak bátrabban és nyíltabban a magyar néphez.*” A szabadabb sajtópolitikát és a demokratikus pártok nyíltabb jelentkezését az emlékirat azért is fontosnak tartja, mert ezzel jelentős mértékben csökkenteni lehet a „belső felfordulás” veszélyét és meg lehet akadályozni, hogy a néptömegek „*túl-ságosan radikális irányba sodorják az országot*”. (Az én kiemelésem — P. I.)

Bajcsy-Zsilinszky világosan látta, hogy a németek nem fogják ölbetett kézzel nézni Magyarországot kilépését a háborúból. Katonai beavatkozásukkal számolni kell. Ezért — állapította meg a memorandum — „háborúból való kilépésünk és a restitúció in integrum semlegességünk ügyében jelentékeny kockázattal jár. Ezeket a kockázatokat minél kisebbre kell szorítani, de egészen eltüntetni nem lehet. *Az elháríthatatlan kockázatokat igenis vállalni kell annak a kormánynak, mely Magyarország kivezetését az özönvízből tűzi ki céljául.*” A memorandum hangsúlyozta továbbá, hogy „hatalmi erővel kell szembeállni, nem egy esetleges német megszállás kísérletével, hanem még egy német katonai átvonulással is”. De hangsúlyozta azt is, mindenképpen el kell kerülni, hogy Magyarország fegy-

³⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre néhány nappal később, augusztus első napjaiban újabb levelet juttatott el Kállayhoz, amelyben — a memorandumban érintett — néhány fő kérdés további megvilágítására tér ki. Legveszedelmesebb jelenségnek ebben a tisztikarnak a német szellemmel való teljes átitatottságát látja, ezért Magyarország további sorsa szempontjából elengedhetetlennek tartja a németbarát törzstiszti kar eltávolítását a hadsereg éléről. Elemi feladat — írja —, hogy „a vezető katonai pozíciókból félreállítsanak mindazok, akik nem tudják vagy nem akarják a magyar nemzet és állam létét, a magyar sorsot és hivatást különválasztani minden más néptől és minden ilyen vagy olyan szövetségtől. Nincs helyük a magyar honvédség vezető pozícióiban olyan tábormokoknak és törzstiszteknek, akik nem vallják velünk együtt azt a tételt vagy igazságot, hogy Magyarországnak akkor is minden erővel küzdenie kell a maga fennmaradásáért, létéért, helyéért a nap alatt, hivatásáért, melyet senki sem tölt be helyette, ha a német háború elveszett” (Bajcsy-hagyaték 28/5).

³⁶ A memorandum követelte az újvidéki és zsabylai terroreselekmények irányfótnak felelősségre vonását és példás megbüntetését.

veresen szembetalálja magát az angolszász hatalmakkal. „Inkább a német haderővel való szembenállást, mint az angolszászokkal való harcot.” Követeli, hogy vonjuk vissza csapatainkat az utolsó emberig a keleti frontról és deklarálni kell a Szovjetunió elleni „ellenséges magatartásunk megszüntét”. Ugyanakkor a „semlegességhez” ragaszkodva azt is hangsúlyozni kívánja, hogy Magyarország nem hajlandó a német néppel és német birodalommal szemben „sémniféle gyalázkodásban vagy támadó élű politikában”, — azaz a szövetséges hatalmak oldalán a fasiszta Németország elleni harcban — részt venni.

A memorandum helyes célkitűzéseit azonban át meg átszőtték reakciós, nacionalista törekvések is: a szentistváni birodalom visszaállítása, Dél-Erdély katonai elfoglalása, a magyar népnek a Duna völgyében és Közép-Európa újjárendeződésében betöltendő vezető szerepe stb. Ezek jelentős akadályai voltak annak, hogy a memorandumban foglalt helyes célkitűzésekért következetesen sikraszálljanak annak benyújtói, s maga Bajcsy-Zsilinszky Endre is. Bajcsyék hajlandónak mutatkoztak a zsandár szerepének betöltésére is, ha netán Közép-Európában — az angolszászok balkáni partraszállásának következtében — káosz, azaz forradalmi mozgalmak alakulnának ki.³⁷

A memorandum legsúlyosabb hibája azonban az volt, hogy nem a néphez szólt, nem a legérdekeltebbeket tájékoztatta a való helyzetről, nem a dolgozó tömegekre akart elsősorban támaszkodni, hanem attól a Kállaytól várta a benne foglaltak megvalósítását, aki nem volt hajlandó a németekkel szemben semminemű kockázatot vállalni.

Mielőtt az emlékiratot Kállaynak átadták volna, a kisgazdapárt vezetősége megvitatta, Bajcsy tárgyalta a polgári tagozat több tagjával, köztük a kommunistákkal szoros kapcsolatban álló Bares Sándorral, szociáldemokrata politikusokkal és a kommunista Kállai Gyulával is.³⁸ Bár a kisgazdapárt vezetősége magáévá tette a memorandumot és támogatták a jobboldali szociáldemokrata vezetőségi tagok is, a Kállay miniszterelnöknél folyó tárgyalások és a későbbi események azonban már arról tanúskodnak, hogy ezek a vezetők nem azonosították magukat az emlékirat legfőbb követelésével, egyúttal legfőbb érdemével: a németektől való elszakadást akkor is vállalni kell, ha ez német megszállást vonna maga után. A kommunisták támogatták a memorandum határozott háború- és németellenességét, de élesen kifogásolták csak a nyugati nagyhatalmakra támaszkodó és az antifasiszta koalíció ellentéteire spekuláló, szovjetellenes vonalát.³⁹

³⁷ Ezzel kapcsolatban a következő olvasható a memorandumban: „... a magyar katonai erőre — bizonyos angol sajtóbeli példázgatások szerint is — esetleg nemzetközi reulfenntartó feladatok is hárulhatnak egy netán bekövetkező közép- és dél-európai káosz közepette.” A memorandumot lásd: PI Archivum BM. VII. res. 1943. sz. n. A teljes memorandumot közli *Pintér István: Bajcsy dokumentumok. Századok, 1965. 1. sz.*

³⁸ Pártunk harca a demokráciáért. 96. l. Továbbá Bares Sándorral való személyes beszélgetés. Kádár János a Békepárt Központi Bizottságának titkára és Bajcsy Zsilinszky közötti közvetlen tárgyalásokra is történtek előkészületek, de ezeket a Békepártban megindult lebukások miatt abba kellett hagyni. (PI. Archivum Orbán László közlése.)

³⁹ Ez domborodott ki még erőteljesebben a már említett Bajcsy-leveléből. Ez a levél első részében részletesen foglalkozik az antifasiszta szövetségen belüli erőviszonyokkal. A Szovjetunió és a nyugati hatalmak közötti ellentéteket vizsgálva elveti annak lehetőségét, hogy Szovjet-Oroszország és az angolszász hatalmak között szakításra kerüljön a sor. A szövetségen belül az angolszászok túlerejére hivatkozva azonban hangoztatja, hogy az angolszászok nem engedhetik be az oroszokat a Balkánra, Lengyelországba, Finnországba. „Ezt elérhetik valószínűleg — kisebb részben — az oroszoknak való hadianyag-, élelmiszer- és egyéb szállítások adagolásával, főleg a második arcvonal megfelelő tempórozásával. Szükség esetén pedig hatalmi szembefordulással is, végső esetben az egész világ, elsősorban egész Európa fölfegyverzésével és mozgósításával.” (Bajcsy-hagyaték. 28/5.)

Kifogásolták továbbá erősen nacionalista, az aktív tömegharcot elutasító tendenciáját is. Egyetértettek abban, hogy a memorandumot el kell juttatni a kormányhoz, de nem helyeselték azt az álláspontot, hogy csupán a kormányra támaszkodva megvalósítható a németektől való elszakadás.⁴⁰

A kisgazdapárt memorandumának a miniszterelnökhöz történt benyújtása óráiban ült össze a szociáldemokrata párt országos választmánya. A választmányt az olaszországi események és a párt politikájának követendő irányvonala megvitatására hívták össze. Peyer Károly beszédében üdvözölte az olasz népet és az olasz munkásosztályt, amelynek nagy része volt a fasizmus bukásában. Rátérve a magyar viszonyokra, megállapította, hogy Magyarország és a magyar kormány helyzete nem könnyű. Meg kell találni a súlyos helyzetből a kivezető utat. Ezért az alkotmányosság, törvényesség és demokrácia talaján a nemzet erőinek összefogását javasolja. Bejelentette, hogy az SzDP — a széles tömegek akarátának helyt adva — a jövőben a Független Kisgazdapárttal egyetértésben szeretne dolgozni. De mindjárt hozzátette: „A dolgozó tömegeknek tisztában kell lenniük az ország teherbíró képességével és az összes gazdasági és politikai tényekkel. Nem volna helyes, ha légtüres térben született képzelgéseknek adnák oda magukat.”⁴¹ Különösen fontosnak tartotta, hogy a párttagság, a tömegek ne cselekedjenek a vezetők akarata ellenére. A hozzászólók melegen üdvözölték a pártvezetőség nyilatkozatát és határozott, bátor cselekvést sürgettek. Az SzDP vezetőségének a két legnagyobb baloldali párt együttműködése mellett történt állásfoglalása és kezdeményező fellépése egyik legpozitívabb tette volt a háború egész időszaka alatt.

A kisgazdapárt másnap, augusztus 1-én válaszolt az SzDP felhívására. Nagy Ferenc Nagyharsányban tartott beszédében üdvözölte az SzDP javaslatát, és kijelentette, hogy hajlandók együtt menni a munkássággal, ha az ipari munkásság arra is hajlandó, hogy a parasztsággal karöltve ellenáll a tömegekben — a válság óráiban — jelentkező romboló, forradalmi törekvéseknek.⁴² A Független Kisgazdapárt augusztus 5-én megtartott ülése részletesen megvitatta az SzDP országos választmányának javaslatát és állást foglalt a két párt együttműködése mellett. Az ülésről kiadott kommuniké megállapította: „A Független Kisgazdapárt és Szociáldemokrata Párt programjuknak teljes és maradéktalan fenntartása mellett a különböző belpolitikai akciókban a jövőben mindig egységesen vesznek részt.” Hangsúlyozta továbbá, hogy „az együttműködés kiterjed a törvényhozási munkára is: a két párt a parlamentben minden kérdésben egységesen lép fel”.⁴³ Augusztus 19-én a kisgazdapárt nagyválasztmánya is jóváhagyta a két párt szövetségét.⁴⁴

Melyek voltak a szövetség létrejöttének kiváltó okai? Döntő szerepet játszott mindenekelőtt az olasz fordulat s ezzel annak a reménynek a megerősödése, hogy a nyugati hatalmak balkáni partraszállása és megjelenése Magyarország határainál csak rövid idő kérdése. Fontos szerepet játszott benne továbbá mind

⁴⁰ A szerzőnek Bares Sándorral és Kállai Gyulával folytatott személyes beszélgetése alapján.

⁴¹ Népszava, 1943. aug. 1. Az SzDP országos választmányi ülése. Az ülésről eredeti jegyzőkönyv nem áll rendelkezésünkre, a Népszava azonban szinte teljes terjedelmében közölte Peyer Károly, Szakasits Árpád, Szeder Ferenc beszédét és kivonatban a felszólalásokat is, így utóbbiak tartalmára is lehet következtetni.

⁴² Kis Ujság, 1943. aug. 5. A parasztság az ipari munkássággal testvéri egyetértésben akar a jövő felé haladni.

⁴³ Népszava, 1943. aug. 7. A Szociáldemokrata Párttal való együttműködés kérdései.

⁴⁴ Szabad Szó, 1943. aug. 29.

a két párt tömegeinek az a határozott követelése, hogy pártjaik együttes erővel lépjenek fel a kormány háborús politikájával szemben, és tegyenek konkrét lépéseket az antifasiszta erők összefogására, a Hitlerrel való szakításra s a különbéke biztosítására. A két párt vezetői ugyanakkor úgy vélték, hogy az együttműködés deklarálása mind a bel-, mind a külpolitikában főleg nyugat felé növelni fogja a két párt politikai súlyát. Kállay sem támasztott akadályt a pártszövetség létrejöttéle, mert úgy vélte, hogy ez a Nyugat előtt a parlamentizmus meglétét, a kormány németellenes szándékait erősítené, a belpolitikában pedig fel kívánta használni a szélsőjobboldal újabb támadásainak ellensúlyozására.

A két párt szövetsége nem várt politikai és sajtóvisszhangot váltott ki. A nemzeti összefogás szükségességét hangoztató, baloldali sajtóorgánumok: a Magyar Nemzet, a Mai Nap, a Független Magyarország, a Kiss Újság, a Független Magyar Újság, természetesen a Szabad Szó és a Népszava is üdvözölte a két párt szövetségét. Sürgették annak további szélesítését, csatlakozásra szólították fel a Rassay-féle Szabadságpártot, a Kereszténypártot és az olasz események hatására megélenkült kisebb polgári pártokat is.⁴⁵ Viszont a szélsőjobboldal, elsősorban a nyilasok veszett dühvel vetették rá magukat a pártszövetségre. A Virradat pl. így írt: „A magyar közélet meglepetéssel értesült a furesa és mondhatni vakmerő politikai szövetség létrehozásáról. Tildy Zoltánék pártja az első, amely 1918 óta kezdet fogott a Népszava szellemi irányának vezetőivel. Ez az összefogás annál veszedelmesebb, mert ismerve a két párt szervezeti apparátusát, a tömegek irányítása és lendületes akcióba dobása tekintetében, a polgári gondolkodású kisgazdapárt a rafinált és régi tapasztalatokkal rendelkező SzDP vezetés mögött messze alul marad.”⁴⁶

Néhány nappal később már csatlakozásokra is sor került. Augusztus 5-én jelentette be pártja csatlakozását az ismét szárnyait bontogató Független Magyar Polgári Párt elnöke Bartha Albert — az 1918-as Károlyi-kormány hadügyminisztere.⁴⁷ Tárgyalások folytak a legitimistákkal.⁴⁸ Közvetve támogatásáról biztosította a pártszövetséget az Erdélyi Párt is.⁴⁹ Továbbá számos politikus és közéleti személyiség, köztük Szekfü Gyula is. Elzárkozott viszont a pártszövetséggel való együttműködéstől a Rassay vezette Szabadságpárt,⁵⁰ többszöri felhívítás után is passzív maradt a Kereszténypárt.⁵¹

⁴⁵ A Mai Nap, 1943. aug. 4. *Parragi György*: Kik hallgatnak. — A Mai Nap, 1943. aug. 7. *Lendvai István*: Fölösleges aggodalmak.

⁴⁶ Virradat, 1943. aug. 7.

⁴⁷ Népszava, 1943. aug. 7. A pártszövetség bejelentése után a vidéki városok SzDP szervezeteinek vezetőit egymás után keresték fel az egyes városok nyugatbarát vezetői — mint pl. Pécsen, vagy a helyi polgári pártok vezetői. A kolozsvári SzDP szervezet titkára pl. arról tájékoztatta levélben az SzDP Központi Vezetőségét, hogy augusztus 20-án a Magyar Polgári Párt kolozsvári és budapesti vezetői felkeresték a pártszervezetben őket. Köztük volt Bartha Albert, a párt elnöke, Perlaki György országgyűlési képviselő, Engel Béla háznagy stb. (PI Archívum, SzDP Titkárság, Vidéki levelezés, Kolozsvár.)

⁴⁸ PI Archívum, SzDP Titkárság 1941—1944. Az 1943 augusztusban történt eseményekről fontos részleteket tárnak fel Hirmann József SzDP-titkárának a Balatonnál üdülő Mónus Illéshez intézett levelei. (A továbbiakban Hirmann levél.)

⁴⁹ Magyar Nemzet, 1943. szept. 14. Az erdélyi párt nagygyűlése.

⁵⁰ A Mai Nap, 1943. nov. 2. *Parragi György*: A bronzszikla.

⁵¹ Magyar Nemzet, 1943. szept. 9. *Almásy József*: Passzivitás és a keresztény párt. Más lapok is élesen támadják a kereszténypártot, mivel továbbra sem hajlandó a politikai életbe bekapcsolódni. Főleg attól tartanak, hogy ez a „nagy múltú párt” elveszti tömegeit, holott jelentős szerep várna rá a pártszövetségen belüli egyensúly megteremtésében, a radikális irányba való esetleges eltolódás megakadályozásában.

A Békepárt⁵² is örömmel üdvözölte a két párt szövetségét, hisz a kommunisták által régóta szorgalmazott hitlerellenes nemzeti összefogás gyakorlati megvalósulásához vezető első jelentős lépést látta benne. A névváltoztatás után, Békepárt aláírással a kommunisták első ízben az olaszországi fordulat első napjaiban jelentkeztek és szóltak röpiratukban a nemzethez.⁵³ Ez a röpirat sürgette az „azonnali különbékét”, szakítást Hitlerrel, a hitlerellenes nemzeti egység megteremtését, az azonnali és közös cselekvést. „Felhívunk mindenkit — hangoztatta befejező részében —, hogy sokkal fokozottabban mint eddig, minden ereje megfeszítésével küzdjön a fasizmus ellen. Fogjunk össze minden becsületes emberrel, társadalmi helyzetre, világnézetre, vallásra, nemzetiségre nem tekintve, aki hajlandó küzdeni a Hitler-fasizmus és itteni csatlósainak megsemmisítéséért. Támogassatok minden demokratikus mozgalmat, a munkások, parasztok és polgárok összefogását.”⁵⁴ Külön röpiratban üdvözölte a két párt szövetségét. „A Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a legitimisták és a demokratikus magyarság más erői megtették az első együttes lépést: követelték az azonnali különbékét.” „Üdvözöljük a nyílt kezdeményezést és felhívunk mindenkit, aki békét akar, támogassa a demokratikus erők harcát, sorakozzon a fenti egység mögé. A békéért és szabadságért való bátor kiállásával a magyar nemzet helyes útra tér . . . Ezen az úton jut el Magyarország népeinek maradéktalan egyenjóságához, önkéntes testvéri összefogásához.”⁵⁵ Rámutatott azonban arra is, hogy az összefogás csak akkor lehet eredményes, ha a tömegmozgalmakra épül, „ha a tömeg erejével” ad súlyt és szerez érvényt a nemzet elemi érdekeinek.⁵⁶ A kisgazdapárt polgári tagozatában és az SzDP-ben dolgozó kommunisták minden erejüket latba vetették, hogy ez a pártszövetség ne csupán a két párt formális együttműködése legyen, hanem az antifasizma harc motorjává váljék.⁵⁷ A kommunisták megbízásából a Kisgazdapárt polgári tagozatában dolgozó Pálffy György helyesen mutatott rá a pártszövetségben megtestesült összefogás következő, s egyuttal legfontosabb feladatára, „. . . a már meglévő összefogást tovább kell mélyíteni, minél nagyobb tömegek bekapcsolásával munkásiteni és ugyanakkor az így összefogott erőket a konkrét célok elérésére munkába állítani. Amíg ez az összefogás az alapok lefektetésénél, a közös célok deklarálásánál marad, addig ezekhez a célokhoz semmivel sem kerülünk közelebb, de a három dolgozó réteg nagy tömegeinek aktív bekapcsolása is vágy marad.” „Az összefogásnak természetesen látszania is kell — hangoztatja Pálffy — a szónak fizikai értelmé-

⁵² A KMP 1943. május—júniusában megváltoztatta nevét és ezután mint Békepárt tevékenykedett. Részletesebben lásd: A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945. Kossuth. 1958—1959. 98—100. l. Továbbá Kádár János: A Kommunisták Magyarországi Pártja feloszlatása körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről. Uo. 253—261. l.

⁵³ A Békepárt KB terve az volt, hogy röpiratait nem adja ki a régi nyomdán, amelyen a KMP röpiratait is készítették, hanem új nyomdát szerez be, hogy a rendőrség figyelné a „két párt” azonosságáról ezzel is elterelje. Az olasz fordulat azonban arra készítette a pártot, hogy megváltoztassa álláspontját, és július 26-án a régi nyomdán adták ki az első röpiratot. Ez kétségtelen jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a rendőrség felfedje a két párt azonosságát. (PI Archivum. Baloldali összesítő 1943. aug. 21.) Később elkészült az új nyomda — a régít Erdélybe küldték — s ezen nyomták a Békepárt szeptemberi röpiratait. (PI Archivum. Péter Gábor visszaemlékezése.)

⁵⁴ PI Archivum. Röpiratgyűjtemény. III. 16/1943/2347.

⁵⁵ PI Archivum. Röpiratgyűjtemény. III. 16/1943/2344—2.

⁵⁶ Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. A kötetet összeállította: Pintér István és Svéd László. Kossuth. 1964. 418—419. l.

⁵⁷ Barcs Sándornak, Szakasits Árpádnak, Orbán Lászlónak a szerzőnek adott szóbeli közlései alapján.

ben is.” Az 1941—42-es tüntetésekhez hasonlók sorozatát javasolta, mert ezek „új erőt” „reménységet sugároznak”, „*de megsokszorozza erőnket az is, ha látjuk, halljuk egymást.*” (Az én kiemelésem — P. I.)⁵⁸ A kisgazdapárt polgári tagozata ebben a szellemben igyekezett tevékenykedni mindaddig, amíg a kisgazdapárt vezetői le nem intették őket. Így történt meg, hogy az olasz események után a tagozat vezetői és a körjük csoportosult értelmiségi fiatalok — Pálffyék javaslatára⁵⁹ — két ízben is, július 29-én, majd 30-án kivonultak a Múzeum-kertbe és megkoszorúzták a nagy olasz szabadságharcos, Garibaldi emlékművét.⁶⁰

A Szovjetunióban tevékenykedő magyar kommunisták is jelentős előrehaladásnak, az antifasiszta nemzeti erők tömörítésében fontos állomásnak tekintették a két párt szövetségét, de ők is helyesen látták annak legfőbb hibáit. A Szovjetunió területéről sugárzó Kossuth Rádióban Révai József több ízben foglalkozott e kérdéssel. Rámutatott arra, hogy a pártszövetséget mind jobbfelé — a Kereszténypártba tömörült, a háborút elutasító és békét követelő tömegek felé és balfelé — a kommunisták bevonásával ki kell szélesíteni. Hangoztatta, hogy a két párt aktív, radikális elemeinek arra kell törekedniük, hogy az összefogás határozottan fellépjen a háborús kormányrendszer ellen, a Hitlerrel való szakítás és a béke érdekében. Támaszkozni kell a tömegmozgalmakra és kezdeményezni is kell őket, mert nélkülük az összefogás súlytalanná és erőtlenné válik.⁶¹

A Kállay miniszterelnökkel folytatott tárgyalások, majd a két párt vezetőinek későbbi tevékenysége igazolja, hogy mennyire jogosak és indokoltak voltak a kommunistáknak a pártszövetséggel kapcsolatos aggodalmai és bírálati.

A Kisgazdapárt memorandumának benyújtása, illetve a két párt szövetségének létrejötte után több tárgyalás kezdődött Kállay, valamint a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt vezetői: Tildy, Bajcsy-Zsilinszky, Peyer Károly, Kéthly Anna, továbbá a Szabadságpárt vezetője, Rassay között.⁶² Később bevonták a tárgyalásokba Baranyai Lipótot, Eszterházy Mórict is.⁶³ Sajnos a tárgyalásokról feljegyzések nem maradtak fenn, csupán az augusztus 5-én lezajlott Kállay, Bajcsy-Zsilinszky, Tildy, Peyer, Rassay megbeszéléséről ad bővebb — bár egyoldalú — információt Kállay Miklós már idézett emlékiratában.

A tárgyalások alapja a Kisgazdapárt memoranduma volt. Kállay elismerte, hogy a memorandum leglényegesebb megállapításai közel állnak a valósághoz, azonban már a tárgyalás kezdetén leszögezte, hogy nem hajlandó nyíltan és határozottan szembefordulni a fasiszta Németországgal, nem hajlandó a háború-

⁵⁸ Független Magyar Ujság, 1944. febr. 17. *Pálffy György: Összefogás.*

⁵⁹ Barcs Sándor szóbeli közlése alapján.

⁶⁰ Független Magyarország, 1943. aug. 2. Mozgalmas napok a magyar belpolitikában.

⁶¹ Dokumentumok 473—474. l., továbbá lásd PI Archivum Kossuth-rádió 1943 augusztusi adásait. Igaz Szó 1943. aug. 12. A Független Kisgazdapárt és Szociáldemokrata Párt egyezménye.

⁶² Szociáldemokrata források a Kállayval való tárgyalások egész sorát említik meg, anélkül azonban, hogy érdemben is beszélnének róluk. Tolnai pécsi szociáldemokrata titkár pl. az aug. 1-i tárgyalásokról emlékezik meg. (PI Archivum. A/XXII/3145/1943/4.) Kállay a memoárjában csupán az augusztus 5-i tárgyalásról ír.

⁶³ Ezt a tárgyalást egy szélesebb körű megbeszélés előzte meg, amelyen minden valószínűség szerint Baranyai beszámolt svájci útjáról. A tárgyalás Pálffy Géza gróf lakásán zajlott le, részt vett rajta Ostenburg, Keresztes-Fischer Lajos, a kormányzói kabinetiroda egyik vezetője, Tildy, Nagy Ferenc, Szakasits Árpád és mások. A megbeszélés tárgya közös cselekvés, a kormányhoz küldendő újabb közös memorandum kidolgozása. Ezt követően aug. 13-án Kállay ismét fogadta Peyert, Rassayt, Tildyt, Baranyai Lipótot és Eszterházyt. E tárgyalásokról csak annyit tudunk, hogy az két és fél óra hosszat tartott és ugyanazok a problémák kerültek szóba, amelyek az előző tárgyalásokon. PI Archivum. SzDP Titkárság Hirmann levél.

ból való kiválás deklarálására. Kállay azzal érvelt, hogy nyílt fellépés a német fasisztákkal szemben Magyarország hitleri megszállásához vezetne. Ezt pedig követné a partizánmozgalom kibontakozása az országban, a nyugati hatalmak bombatámadásai, felfordulás, zűrzavar, ami kedvező talajt készítene elő „egy orosz katonai megszállásra”. Kállay érveit Bajcsy-Zsilinszky igyekezett megcáfolni. „Azt mondta — írja Kállay emlékiratában —, hogy minden körülmények között vállalni kell a kockázatot még akkor is, ha minden jóvendőlésemet (Kállay fenti érveiről van szó — P. I.) tekintetbe vesszük, mert nincs más kiút. Emlékeztetett engem arra, hogy én mindig azt mondtam: nekünk mindig saját utunkon kell haladni. Bajcsy-Zsilinszky szerint a mi utunk ez a kockázatos út. Az egyetlen különbség — írja Kállay — közöttünk az volt, hogy ő hajlandó volt kockázatot vállalni céljai érdekében, viszont én el akartam érni azokat kockázat nélkül. Ő nem hitte el, hogy ez nekem sikerülni fog, de kijelentette, ha mégis sikerülne, ő lesz az első, aki mellém áll.”⁶⁴

Bajcsy-Zsilinszky a tárgyalások során magára maradt ebben a kérdésben. Rassay helyeselte Kállay „óvatos” politikáját, ellene volt a „nyílt kártyával való játéknak”. „Ő sohasem fog olyan irányt javasolni, hogy egy nemes gesztusért katasztrófába döntsük magunkat.” Péyer is elvetette Bajcsy követelését, hangsúlyozva, hogy „a mi sorsunk nincs saját kezünkben és teljesen lényegtelen, mit csinálunk. Az egyetlen dolog, ami lényeges: toljuk az időt a német megszállás elkerülése érdekében, ameddig csak lehet és ez alatt az idő alatt biztosítsuk — ehhez feltétlen ragaszkodott —, hogy a németek ne avatkozzanak be belligyeinkbe.”⁶⁵ Majd részletesen kifejtette a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek megerősítésének szükségességét, mert szerinte „ez az egyetlen erő, amely ellen tud állni a németeknek, vagy a bolsevik nyomásnak.”⁶⁶

Hogy a jobboldali szociáldemokrata vezetők a kockázat vállalására nem voltak hajlandók, és helyeselték Kállay óvatos politikáját, azt bizonyítják ebben az időben a munkásgyűléseken tett kijelentéseik,⁶⁷ de igazolta a svéd újságíróknak adott nyilatkozatuk is: „Minket belekényszerített a háborúba az a kivédhetetlen cselekedet, amelyet az akkori kormányelnök kényszerűség hatása alatt követett el, és amelynek a következményeit mi most viselni kényszerülünk. Ebben a pillanatban nem tartjuk bölcsnek, hogy más lépést tegyünk, amely bizonyára azt eredményezné, hogy értelem nélküli áldozatot hozzunk. Mi elismerjük, hogy nekünk is küzdeni és áldozni kell, de mi a kellő pillanatban akarunk küzdeni és életünket feláldozni és nem mielőtt az szükséges és helyes volna.”⁶⁸

Kállay koalíciós kormányról sem volt hajlandó tárgyalni a megjelentekkel, pedig a tárgyalások előtt szociáldemokrata körökben felmerült egy ilyen kormány

⁶⁴ Kállay Miklós: i. m. 243. l.

⁶⁵ Uo. 244. l.

⁶⁶ Uo. 245—246. l.

⁶⁷ Millok Sándor — egy aktuál-politikai előadásában — kitért a határozottabb cselekvést sürgetők, többek között az angol szakszervezeti szövetség ilyen irányú követelésére is. „Végre is nekünk nagyon jól kell tudni — hangsúlyozta —, hogy az idő előtti kiállás csak fölösleges véráldozatokra vezet anélkül, hogy komoly eredményt tudnánk felmutatni . . . Bízák csak az angol szocialista munkások miránk, hogy mikor hozzuk meg áldozatainkat a demokráciáért, amire készségesen vállalkozunk, ha az áldozat előreláthatóan nem lesz hiábavaló” (PI Archivum A.XXII/71/1943/63). Az angol munkáspárt ugyanis számos alkalommal bírálta az SzDP óvatos politikáját. Igaz Szó, 1943. szept. 21. Révai József: A Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt fellépése.

⁶⁸ Bajcsy-hagyaték 28/51.

megalakításának a reménye.⁶⁹ Arra hajlandónak mutatkozott, hogy szabad szervezkedést biztosít az ellenzéki pártoknak, de ennek fejében kérte, hogy a pártok mind bel-, mind külpolitikai vonatkozásban támogassák a kormányt. Lehetővé tette a pártok vezetői számára, hogy érintkezést keressenek az emigráció, illetve az ő révükön a nyugati kormányokra befolyást gyakorolható szervezetekkel, elsősorban az Angol Munkáspárttal. Kállay mostan kérte Peyert, hogy készítsék el az Angol Munkáspárt részére azt az emlékiratot, amelyben a Horthyval való tárgyalások során megállapodtak.⁷⁰ Az SzDP vezetősége a kívánt memorandumot el is készítette.⁷¹ A memorandum első része bírálta a kormányt a párttal és a szakszervezetekkel szemben korábban folytatott támadó politikája miatt, felvázolta a szélső jobboldali csoportok tevékenységét, amelyek ellen a kormány nem kíván erélyesen fellépni. A második rész a kormány és az ország nehéz helyzetével foglalkozott. Több megértést és több támogatást kért a Nyugat részéről. A fentiek szellemében foglalkozott a kockázattal, a német megszállás lehetőségeivel, a kelet felől fenyegető orosz veszéllyel. Hangsúlyozta, hogy Kállay az utóbbi időben kiugrási törekvéseiben a baloldalra erőteljesebben igyekszik támaszkodni, törekszik útját állni a belpolitikában a fasiszta-módszerek (zsidóüldözés) gátlástalan terjedésének. A memorandum befejező része a Kiszgazdapártot és az SzDP-t, mint a jövő letéteményesét jelölte meg, s kérte az Angol Munkáspártot, hogy legyen segítségére az országnak, és főleg az SzDP-nek a kibontakozás keresésében. Végül annak a reményének adott kifejezést, hogy az országot angol és amerikai csapatok fogják felszabadítani.⁷² A memorandumot Kállay Ulllein-Reviezky követtel juttatta Stockholmba, majd onnan az emigrációban élő Böhm Vilmos révén Londonba. Ettől kezdve megélénkült a levelezés Böhm Vilmos és a hazai vezetők között,⁷³ továbbá Böhm hajlandó volt a Kállay-kormány nevében puhatolódzó tárgyalásokat folytatni az angol és amerikai kormánykörökkel.⁷⁴ Kapcsolatok felvételére került sor a svájci szociáldemokrata párttal is.⁷⁵

Javultak a Kiszgazdapárt nyugati kapcsolatai is. Kállay nem gördített akadályt az elé, hogy a Kiszgazdapárt memoranduma kijusson Svájcba.⁷⁶ Gyakori lett a levélváltás a háború elején az Egyesült Államokba emigrált Eckhardt

⁶⁹ PI Archivum. A/XXII/3145/1943/4. A pécsi rendőrkapitányság jelentése Tolnai párttitkár az SzDP júl. 30-i országos pártválasztmányi üléséről a helyi vezetőségnek adott beszámolójáról.

⁷⁰ Horthy 1943 április végén fogadta Peyert és akkor történt köztük a megállapodás.

⁷¹ Az említett kézirat mindezeideig nem került elő, de erről megemlékezik Kállay is emlékirataiban. *Kállay Miklós*: i. m. 248. l.

⁷² A memorandum főbb pontjait a szerző Szakasits Árpáddal való beszélgetése alapján rögzítette.

⁷³ PI Archivum. Böhm Vilmos Szakasits Árpádhoz intézett levele.

⁷⁴ Lásd Böhm a stockholmi magyar követségnek adott tájékoztatóját. Közli Horthy Miklós titkos iratai 403—408. l.

⁷⁵ PI Archivum. A/IV/1943/82. *Révész Mihály*: „A reakció ellen” című könyvében a következőket állapítja meg a kapcsolatokról: A szociáldemokrata párt vezetői a magyar külügyminisztérium néhány németellenes beállítottságú főtisztviselőjének segítségével és más utak felhasználásával, különösen Svájcban és Svédországon keresztül igyekeztek olyan irányú propagandát kifejteni a demokratikus államok felé, amely felvilágosíthatta ezeknek az államoknak józan közvéleményét, hogy Magyarországon nemesak náciüldözöttek és hazaárulók vannak, hanem az ország sorsát komolyan felmérő és a németbarát politikával szembeesegülő politikusok és politikai erők is.” (*Révész Mihály*: A reakció ellen, Népszava kiadás. 91. l.)

⁷⁶ Emlékirataiban Kállay arról ír ugyan, hogy személyesen ő juttatta ki (*Kállay Miklós*: i. m. 246. l.). Bajesyhoz intézett 1943 őszén kelt levele azonban ezt cáfolja. Inkább valószínű, hogy tudott róla.

Tiborral. A svájci magyar követség — a Kisgazdapárt vonalát követő — beosztottai kapcsolatot építettek ki a svájci kormánnyal és a De Gaulle vezette francia ellenállási mozgalommal.⁷⁷

Ezek a kapcsolatok természetesen nagymértékben segítettek az ellenzéki pártokat abban, hogy tájékozódni tudjanak. Megmutatták, hogy a nyugati hatalmak, főleg a közvélemény elégedetlen azokkal a lépésekkel, amelyek a magyar kormány és az ellenzéki pártok részéről történtek. Ugyanakkor megerősítették e pártok vezetőit abban a politikai meggyőződésükben, hogy csak az angolszászokra támaszkodva kell a fordulatot végrehajtani. Meggyőződhetek arról, hogy a Nyugat elsődleges érdeke: Magyarország semmilyen körülmények között ne tartozzék „az orosz érdekszférába”.⁷⁸

Más események is megerősítették Kállayt és az ellenzéki pártok vezetőit abban, hogy „a kormány nehéz helyzetét” a Nyugaton is méltányolják. Meggyőzték a miniszterelnököt arról is, hogy kritikus pillanatokban bátran támaszkodhat a baloldali ellenzékre. Ismeretes, hogy az angol kormány július végén közölte, hogy ha Magyarország továbbra is aktívan támogatja Németországot, akkor bombáztatni fogja az ipari központokat és a vasútvonalakat. Ez a hír rendkívüli izgalmat váltott ki a magyar közvéleményben, elsősorban az ipari munkásságban. Követelték, hogy Budapestet nyilvánítsák nyílt várossá, és a kormány tegyen minden intézkedést, hogy a bombázást elkerüljék. A rendőrségi jelentés arról számolt be, hogy a főváros munkássága sztrájkra készül, hogy a kormányt cselekvésre bírja és Budapestet nyílt várossá nyilvánítsa.⁷⁹ E tekintetben — szinte az összes hitlerellenes erőket felölelő — széleskörű mozgalomra került sor. Peyer, Tildy, Rassay, a legitimisták, felsőházi tagok, főpapok — köztük Serédy hereceprímás — aláírásával Budapest nyílt várossá nyilvánítását követelő memorandumot nyújtottak be a kormányhoz.⁸⁰ A Békepárt pedig röpiratban követelte a főváros nyílt várossá nyilvánítását, és teljes támogatásáról biztosította a memorandumot aláíró pártokat.⁸¹

Augusztus 17-én a minisztertanács is kénytelen volt a kérdéssel foglalkozni.⁸² A minisztertanács elvetette a pártok követelését, teljesíthetetlennek tartotta.⁸³ Hasonlóan Horthy is.⁸⁴

⁷⁷ *Honti Ferenc*: Jelentés 1943 szeptember eleje és 1946 vége között Svájcban és Franciaországban folytatott tevékenységéről. Genf. 1946.

⁷⁸ A nyugati kapcsolatokra vonatkozóan lásd: *Pintér István*: A Kállay-kormány „hinta-politikája” és a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom. *Történelmi Szemle*. 1962. 3—4. sz. 487—489. l.

⁷⁹ PI Archivum. Baloldali összesítő 1943. aug. 25.

⁸⁰ PI Archivum. SzDP Titkárság. Hirmann-levél. Ebben a kérdésben összeült a fővárosi képviselőtestület. — A többség — köztük a főpolgármester is — javasolta, hogy a kormány nyilvánítsa nyílt várossá Budapestet.

⁸¹ Dokumentumok. 419—420. l. A Békepárt röpirata elsősorban a tömegek mozgósítására törekedett: „Munkások a gyárakban, tisztviselők a hivatalokban, diákok az egyetemeken és otthonokban, kereskedők, iparosok, szabad foglalkozásúak a szerkesztőségekben, kórházakban, áruházakban, anyák minden házban: tartsatok megbeszéléseket, gyűléseket; *távíratokat, irjatok és vonuljatok együttesen a polgármesterhez, a miniszterelnökhöz, kérjétek, követeljétek: legyen Budapest nyílt város*”.

⁸² A belügyminiszter a kérdés előterjesztésében megállapította: „Egyes budapesti tényezők valósággal beleszűgéralják a közvéleménybe azt, hogy Budapest legyen nyílt város.” „Éz lehetetlen — állapította meg —, mert Budapesten vannak nagy ipartelepeink és közelében hadiiparunk is.” OL Minisztertanácsai jegyzőkönyvek 1943. aug. 17-i ülés.

⁸³ Uo. A Belügyminisztérium utasítást kapott, hogy tegyen bizonyos intézkedéseket a főváros kiürítésére.

⁸⁴ Horthy aug. 25-én kihallgatáson fogadta Bajcsy-Zsilinszkyt. Itt e követelés kapcsán a kormányzó a következőket mondta: „Budapest nyílt várossá való nyilvánítása aligha menne

Engedelkenynek most sem a kormány, hanem a nyugati hatalmak és a baloldali ellenzék bizonyult. A semleges országok magyar követségei mindent elkövettek, hogy meggyőzzék a nyugati hatalmakat, hogy a tervezett lépésük keressze a Kállay-kormány kiugrási szándékát.⁸⁵ Böhm Vilmos a magyar szervezett munkásság nevében tiltakozott a stockholmi angol követségen a tervezett bombázás ellen.⁸⁶ Az SzDP is visszavonulót fűjt. A Népszava augusztus 18-án fenyegetésnek minősíti az angolok tervezett bombázását, és arról ír, hogy a magyar munkásság szót emel az országért és fővárosért, és legendás fegyelméletiségről fog tanúságot tenni.⁸⁷

Bajesy-Zsilinszky, aki Budapest nyílt várossá nyilvánítását⁸⁸ első lépésnek tekintette a memorandumban foglaltak megvalósítására, kénytelen volt arról meggyőződni, hogy ez az akció is kudarcba fulladt. A sikertelenséghez jelentősen hozzájárult az a körülmény is, hogy az angol kormány elállt a bombázástól. A nyugati hatalmaknak ez a döntése jelentősen megerősítette Kállayt és az óvatos politika híveit, ugyanakkor tovább gyengítette a „kockázat vállalását” is követelők táborát. Nagyban segítette a Kállay-féle hintapolitika iránti illúziók terjedését a dolgozó tömegek s nem utolsósorban a munkásosztály körében is.

Bajesy-Zsilinszky Endre már augusztus második felében kezdte belátni, hogy Kállay nem hajlandó a memorandumban foglaltak teljesítésére, nem hajlandó a kedvező alkalom megragadására. Ezért a memorandumot elküldte Keresztes-Fischer belügyminiszterhez, Bethlen Istvánhoz, Horthyhoz, sőt Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökhöz is,⁸⁹ hogy általuk nyomást gyakoroljon a kormányra. Bajesy-Zsilinszky kérte a kormányzót, fogadja őt és a baloldali pártok vezetőit, hogy előterjeszthessék javaslataikat a jövőt illetően.⁹⁰ Horthy csak Bajesy Zsilinszky Endrét volt hajlandó fogadni. A találkozás 1943. augusztus 25-én zajlott le. (Bajesy részletes feljegyzést készített Horthyval folytatott tárgyalásáról.)

Bajesy-Zsilinszky a megbeszélésen határozottabb cselekvést követelt a kormányzótól. Hangoztatta, hogy a kormányt jelen pillanatban nem balfelől, hanem elsősorban a szélsőjobboldaltól fenyegeti veszély. Ez a veszély növekedni fog, ha a kormány továbbra is tétlenül nézi a szélsőjobb s a vezérkar tevékeny-

---

a németekkel való egyetértésben. De azért is nehéz volna, mert gyáraink most kezdik ontani a magunk számára a fegyvert, repülőgépeket... Remélem, hogy az angolszászok nem fognak bombázni bennünket, ez nekik nem érdekük. De megnyugtathatlak, hogy érintkezésben vagyunk az angolszászokkal ebben a kérdésben” (Bajesy-hagyaték 28/8).

⁸⁵ A stockholmi magyar követ levélbeli válasza az angol közlésre (Bajesy-hagyaték 28/49). A magyar kormány sajtó ugyanakkor azt igyekezett bizonyítani, hogy Budapest békés város, nincsenek sem a fővárosban, sem környékén német hadicélokra termelő üzemek. Nem folynak a magyar vasútvonalakon német hadiszállítások (Pester Lloyd, 1943. aug. 10.). Mozgósították a külföldi „semleges” sajtót és rádiókat is. A madridi ABC arról ír, hogy Budapest bombázása a védtelen lakosság mérsárlása volna (Magyar Nemzet, 1943. aug. 22.). Budapest „védelmében” főlemelte főpásztori szavát Serédi hercegprímás és Ravasz püspök is (Népszava, 1943. aug. 17.).

⁸⁶ Bajesy-hagyaték 28/49. Böhm a stockholmi angol követnek kijelentette, hogy a mai rendszerrel 20 éve éles harcban álló emigráció nem látná be a bombázások célszerűségét. A Böhm-mel történt beszélgetés után a követ táviratban kérte Londont a bombázás elhalasztására.

⁸⁷ Népszava, 1943. aug. 18. Róma—Budapest.

⁸⁸ Bajesy-hagyaték 28/69. Levél Ambrózy Gyulához.

⁸⁹ Lásd: Bajesy-hagyaték 28/67, 28/93, 28,9 főbb téziseit ismertette Antal Istvánnal is 1943. okt. 14-én a propagandaminiszterhez írott levelében, amelyben válaszolt Antalnak a két párt szövetsége elleni „kirohanásaira”. 28,70.

⁹⁰ A kihallgatást elsősorban azért kérte Bajesy, mert úgy látta, hogy a kormány nem akceptálja a memorandumban foglaltakat. „Léte, vagy nem léte van itt szó” — írta Bajesy. Bajesy-hagyaték 28/69.

ségét, és elutasítja a baloldali pártok javaslatait. Horthy — mint Bajcsy írja — megértően hallgatta fejtegetéseit, de keresztülvihetetlennek tartotta javaslatait, amelyekben a kormányzó szerint sok a jóakarát és a hazafiasságtól fűtött szenvedély, de kevés a bonyolult helyzet mérlegelése. Horthy szerint egy — a Bajcsy memorandumban foglalt — elhamarkodott lépés csak német megszálláshoz vezetne. A háborúból való kikapcsolódáshoz mindenképpen „meg kell szerezni a német beleegezését . . . Annyira össze vagyunk fonódva a németekkel, hogy egy ilyen lépést csak velük összefonódva tehetünk meg . . .” Horthy az ellenzék legfőbb feladatát abban jelölte meg, hogy segítse biztosítani a rendet az országban, továbbá sokkal több türelmet és megértést követelt. Majd azzal búcsúzott Bajcsytól, hogy „ti pedig ne hangoskodjatok”.⁹¹

Ugyancsak kevés megértéssel találkozott Bajcsy Szombathelyivel folytatott kétszeri tárgyalásán is. Szombathelyi a katonai helyzet mérlegelése alapján azt hangoztatta, hogy a németektől való elszakadás német megszállást, a bolsevizmus talajának megerősödését és végül „bolsevista előzölést” eredményezne. Bajcsy szerint a vitathatatlan angolszász fölény lehetetlenné teszi a „bolsevista veszélyt”. Bajcsy arra akarta rábírní Szombathelyit, hogy a félmillió magyar hadsereget tegye alkalmassá arra, hogy szükség esetén felhasználható legyen egy német megszállás megakadályozására. Szombathelyi azonban nem akart szembefordulni a németekkel.⁹²

A szeptember elején történt újabb események ismét mozgásba hozták a baloldali ellenzéki erőket. Szeptember elején vált ismertté, hogy a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács szeptember 4-i ülése elutasította a háborúból való kilépést, hasonló volt a Koronatanács döntése is.⁹³ Szeptember 9-én érkezett a hír, hogy Badoglio aláírta a feltétel nélküli fegyverletételről szóló egyezményt. Majd olyan hírek is érkeztek, hogy az angolok balkáni partraszállása rövid idő kérdése.⁹⁴ A Független Kisgazdapárt szeptember 10-én deklarációt adott ki, ebben összefoglalta a párt legfőbb politikai célkitűzéseit. A deklaráció lényegében

⁹¹ Bajcsy-hagyaték 28:8.

⁹² Bajcsy-hagyaték 28:9. Szombathelyi — bár határozottan a németek oldalán, a háború folytatása mellett foglalt állást — beszélgetése Bajcsyval mégis arra enged következtetni, hogy megingott a német győzelembe vetett reménye. Ő azonban nem látta járhatónak a Bajcsyék által javasolt utat. Szombathelyi — részleteiben ismerve és több alkalommal személyesen is meggyőződve a keleti front eseményeiről — a „keleti óriást” sokkal reálisabban ítélte meg, mint azok, akik az angol megszállásban reménykedtek. Szombathelyi szerint csak Hitler tudja távol tartani a szovjet hadsereget Magyarországtól, s annak a véleményének adott kifejezést, hogy Angliát megelőzi a Szovjetunió. A Bajcsy iránti bizalom jeléül a megheszélés végén Szombathelyi átadta Bajcsynak a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésére készített emlékiratát. (Szombathelyi emlékiratát közli: *Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő 1938—1945*. Kőrmeny Kiadó 167—178. l.)

⁹³ Uo.

⁹⁴ Magyar Nemzet, 1943. szept. 15. „A Brindisi—Taranto—Bari háromszögben a szövetségesek légi hadereje előkészületeket tesz a Balkán elleni támadásra, német részről jelentős erősítések érkeztek a Balkánra.” Uo. szept. 22. Angol vélemény a — Balkánon való — partraszállási lehetőségéről. Függetlenség, 1943. okt. 6. *Lesz-e balkáni invázió?* Budapesten az olaszországi események utáni polgári, kispolgári hangulatot jól jellemzi a szeptember hónapról keltezett rendőrségi jelentés. „Budapesten egyre nagyobb idegességgel figyelik a keleti front eseményeit is, mert napról napra fokozódik a félelem, hogy a Vörös Hadsereg hamarabb érkezik Kelet-Európába, mint az angolszászok. Elsősorban félnek attól, hogy az angolszászok éppen úgy, mint más alkalommal is túlságosan ragaszkodnak az előre kidolgozott haditervhez, amely talán nem vette figyelembe a Vörös Hadsereg erejét, vagy a német hadsereg elgyengülését, és ez azzal fenyeget, hogy összeomlik a keleti front és a bolsevisták elárasztják Közép-Európát.” (PI Archivum. BM. VII. res. 1943—4—1003.

ismételt állásfoglalás volt a Kállayhoz benyújtott memorandum mellett.⁹⁵ Szeptember 11-én együttes megbeszélésre ült össze az SzDP és a Független Kisgazdapárt vezetősége. Az ülésen közös nyilatkozatot fogadtak el és azt szeptember 12-én el is juttatták Kállayhoz. A nyilatkozat többek között hangoztatja: „Alulírott ellenzéki pártok képviselői azt a szilárd meggyőződésüket kívánják kifejezésre juttatni . . ., hogy Magyarország megmentésére a t. kormánynak immár sürgősen eselekednie kell. A mi ellenzéki pártjaink kezdettől fogva ellenemánnyellenesen történt hadbalépésünket, mint ahogy ellenezte ezt a magyar parasztság és munkásság túlnyomó része, tehát a nemzet zöme is. Úgy érezzük, hogy az utolsó pillanat érkezett el arra, hogy végzetes következmények megelőzésére semlegességünket visszanyertem és deklarálva, kivonuljunk ebből a háborúból, s ezzel egyben a kisebbik kockázatot vállalja Magyarország.”⁹⁶

Ezekben a napokban — szeptember 6-án Nagyváradon,⁹⁷ Kolozsvárott⁹⁸ és 12-én Miskolcon — tartotta⁹⁹ a Független Kisgazdapárt választmányi ülését. Ez a három választmányi ülés, valamint a fentebb említett közös deklaráció fordulatot hozhatott volna nemcsak a két párt, azaz a pártszövetség politikájában, hanem az ellenállási mozgalomban, az antifasiszta erők összefogásában is, ha ezt követően nem visszafelé, hanem előre lépnek. Mind a három választmányi ülés vezérszónoka Bajcsy-Zsilinszky Endre volt. Első eset, hogy nemcsak a parlament ülésén, a tömegek számára hozzáférhetetlen emlékiratokban, hanem nyilvánosság előtt is kimondta Bajcsy a Kisgazdapárt nevében, hogy ki kell vonulni a háborúból, amelyet a nemzet zömének érdekei ellenére visel az ország, s amelybe alkotmányellenesen léptünk be. Követelte, hogy az ország vezetői vonják le az olasz eseményekből adódó konzekvenciákat mind kül-, mind belpolitikai vonatkozásban. Hangoztatta, hogy haza kell hozni katonáinkat a keleti frontról, be kell szüntetni a Szovjetunióval való háborúskodást, s a jövőben a Szovjetunióval nem folytathatunk nemcsak ellenséges, de barátságatlan politikát sem. Önvédelmi politikát sürgetett mind a Kelet, mind a Nyugat felé. Miskolci beszédét ezekkel a szavakkal fejezte be: „Életünket és vérünket a szabad, demokratikus Magyarorszáért!”¹⁰⁰ E szavak kétségtelen egyaránt irányultak a Kelet és a Nyugat ellen, de hiba volna nem látni, hogy az adott esetben elsősorban a hitleri Németország ellen irányultak.

Kétségtelen, hogy a két párt tevékenysége — e rövid másfél hónapban — jelentős előrelépést mutatott előző politikai tevékenységükhöz képest. Ennek okát mindenekelőtt a külső eseményekkel kell magyarázni, de komoly szerepet játszott benne mindkét pártban a baloldali erők határozottabb fellépése is. A Kisgazdapártban a polgári tagozat létrejött, valamint az agrártagozat felújítása (elnök Dobi István lett), a nagyválasztmány összehívása a baloldali erők

⁹⁵ Lásd: Esti Kis Újság, 1943. szept. 11., Népszava, 1943. szept. 12., Magyar Nemzet 1943. szept. 12. A deklaráció tézisszerűen megtalálható a Bajcsy-hagyatékban is (28/34).

⁹⁶ PI Archivum. A XVII/1/1943/78. Lásd még Bajcsy-hagyaték 28/16.

⁹⁷ Népszava, 1943. szept. 8. A Kisgazdapárt erdélyi gyűlése.

⁹⁸ Magyar Nemzet, 1943. szept. 7. Megalakult a Kisgazdapárt kolozsvári tagozata.

⁹⁹ Magyar Nemzet, 1943. szept. 14. A felvidéki parasztság nagy politikai seregszemléje Miskolcon. 3 megye: Borsod, Abauj, Zemplén több mint száz községének képviselői jelentek meg a miskolci gyűlésen (A Mai Nap, 1943. szept. 14.).

¹⁰⁰ Bajcsy beszédeit szinte teljesen rekonstruálni lehet. Miskolci beszédét részletes rendőri jelentés tartalmazza. PI Archivum (A XXII/3/1943/1), főbb mondanivalóját közli a korabeli sajtó; s végül maga Bajcsy is Kállayhoz írott levelében (Bajcsy-hagyaték 28/91). Nagyváradról a cenzúra által törölt részeket szintén megtalálhatjuk feljegyzései között (28/21).

határozottabb fellépésére adott lehetőséget a pártban. Ez a körülmény a jobboldali Nagy Ferencel, Varga Bélával szemben a következetesebb és a németekkel való szakításért sikraszálló Bajcsy-Zsilinszky Endrét tolta előtérbe. Peyeréket, akik a párt legalitása, valamint saját biztonságuk érdekében kevésbé lettek volna hajlandók egy olyan kiállásra, mint ez 1943 nyarán történt, magával ragadták az olaszországi események, a Kisgazdapárt és a kormány nyugatbarát szárnyának ebben az időben irántuk tanúsított, korábbinál is lojálisabb magatartása. Hozzájárult ehhez az is, hogy az SzDP vezetésén belül ismét erősödőben volt a baloldal.

A két párt szövetségének és közös fellépésének legsúlyosabb hibája azonban az volt, hogy csak a kormányra támaszkodva vélte megoldhatónak az általa elengedhetetlenül szükségesnek tartott lépéseket. Sem a memorandumok, sem a két párt együttműködéséről szóló források nem tartalmaznak még csak utalást sem arra, hogy mit kívántak cselekedni, ha a kormány, illetve a kormányzó nem teszi magáévá a két párt követelését, ha elzárkóznak a hábc. úból való kilépés elől. A két párt közös megállapodásai, de tevékenységük sem mutat olyan törekvést, amely akár politikailag, akár szervezetenként a kormánytól függetlenül is törekedett volna a kiugrás megvalósítására, vagy magát a kormányt kényszerítette volna komolyabb elhatározásra. A szicíliai partraszállás és az olasz kapituláció között eltelt két hónap — a kormánnyal folytatott tárgyalások — csupán olyan részeredményeket hoztak,¹⁰¹ amelyek inkább alkalmasak a Kállay-kormány iránt további illúziók növelésére, mintsem a különbéke, a németekkel való szembe fordulás végrehajtására. A Kállay-kormány nem akarta, az ellenzéki baloldali pártok pedig részben nem akarták, részben nem tudták kihasználni azt a kedvező alkalmat, amely 1943 nyarán Magyarország számára adódhatott volna, hogy szembe forduljon Hitlerrel még egy német megszállás esetén is.

1943 őszi az a politika, amely csak Kállayval együtt, a Kállay-koncepció alapján, s csak a Nyugatra támaszkodva kívánt kilépni, bármennyire is tartalmazott pozitív javaslatokat, egyre kevésbé bizonyult járható útnak. S az ehhez való göresös ragaszkodás súlyos gátja, és nem előmozdítója lett a kibonatkozásnak. Bajcsy-Zsilinszky világosan látta, hogy a kormány politikája mind végzetesebb, ezért bírálta azt miskolci beszédében. Kállayval szembe fordulni azonban ő sem tud. Sőt néhány nappal később miskolci beszédének ellensúlyozására a kormány mellett tett nyilatkozatokat.¹⁰² A kormány ennek ellenére egyre ingerültebben figyelte Bajcsy és a köréje tömörült radikális erők tevékenységét.¹⁰³ A kormány németbarát szárnya Antal Istvánnal az élen és a szélsőjobboldal

¹⁰¹ Kállay többször megkísérelte, hogy kieszközölje Hitlerrel a keleti fronton levő csaknem 100 000 magyar katona hazahozatalát, de sikertelenül. Nem volt hajlandó csapatokat adni Balkánra megszálló feladattal. Magyarország légitereiben szabadon átrepülhettek az angol bombázók (Korom Mihály: A fasizmus bukása. 1929. I.). 1943 szeptemberében elhatározták, hogy anyagilag kárpótolják a délvidéki razzia áldozatait (OL Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1943. szept. 14.). Később ismét perbe fogták a razziáért felelős vezetőket.

¹⁰² Bajcsy-Zsilinszky már miskolci beszédében is kifejtette, hogy csak a kormányzóval együtt képz el minden, az ország sorsát meghatározó döntést (PI Archivum A, XXII/3/25/1843/1). Az Esti Kis Újságnak adott nyilatkozatában — okt. 5-én — pedig kiállt Kállay miniszterelnök mellett: „... bírálom, de elvi ellentéteken túl is nagyra értékelem ösztönös, erős magyarságát, magyarságában való rendíthetetlen, tiszta szándékát.” Kállayhoz írott személyes levelében is azt hangoztatja, hogy csak a kormány és az „ellenzék”, „csak a Te munkád és a mi munkánk eredményének együttése hozhat életmentést szegény árva magyar nemzetünknek” (Bajcsy-hagyaték 28/91).

¹⁰³ Kállay miniszterelnök magához rendelte Bajcsyot és megróttá miskolci beszéde miatt (Bajcsy-hagyaték 28/91).

éppen Bajcsy-Zsilinszky miskolci beszédét használja fel arra, hogy újabb támadást indítson a pártszövetség ellen.¹⁰⁴ Maga a Kisgazdapárt vezetőségének többsége sem ért egyet Bajcsyval és ettől kezdve igyekezik Bajcsy-Zsilinszkyt és táborát távol tartani a nyílt politikai fellépésektől.¹⁰⁵

Már a szeptember 10-én napvilágot látott kisgazda-deklaráció, valamint a jobboldali szociáldemokraták e napokban tett nyilatkozatai arról tanúskodnak, hogy nem hajlandók tovább lépni a megkezdett úton, és abban az irányban igyekeznek esapást mérni, ahonnan a hitler-ellenes harchoz a legtöbb segítséget kaphatnak. A deklarációban a rend és törvényesség védelmének ürügyén léptek fel az olyan antifasiszta tömegmozgalmak ellen, mint az 1943 szeptemberi diósgyőri tüntetés és a csepeli sztrájk. Nem lehet véletlennek és csak a szélsőjobboldalnak a belső rendet fenyegető „akciója ellen irányulónak” tekinteni a Kisgazdapártnak a „formai rend” és a „tisztá magyar jogrend” biztosítására és az ellene vétők legszigorúbb megtorlásáról szóló nyilatkozatát.¹⁰⁶ Jellemző, hogy az SzDP vezetősége szó szerint közölte a Népszavában a Kisgazdapárt deklarációjának a rend megbontásával kapcsolatban tett megállapításait, viszont a deklaráció többi részét csak kivonatossan közölték.¹⁰⁷ A szociáldemokrata jobboldal elfélt mindenféle sztrájkot, tüntetést, mert ez csak a kormány helyzetét súlyosbítaná, a rend megbontását eredményezné.¹⁰⁸ A háború befejezésének meggyorsítása nem lehet kis államok, még kevésbé a belső baloldali ellenzék feladata, hanem a nagyhatalmaké. Az SzDP jobboldali vezetői „legfontosabb, legjelentősebb feladatnak” továbbra is „a jövő tudatos, tervszerű előkészítését” tartották.¹⁰⁹ Erőgyűjtés, tömegszervezés, politikai iskolázottság, öntudatra, érettségre nevelés, jobb- és balra való elrugaszkodástól mentes szociáldemokrata politika kell, hogy áthassa a szervezett munkásságot.¹¹⁰ Minden baloldali megmozdulást, vagy erre való törekvést „esztelen képzésgésnek”, „anarchikus kísérletnek” minősítettek.¹¹¹ Csak ez a politika ad magyarázatot arra, hogy a két párt vezetői a pártszövetséget — a polgári csoportok, pártok minél szélesebb körének bevonásával — miért csak jobbra kívánták bővíteni és miért zárkóztak el balra, a kommunistákkal, a radikális paraszti elemekkel, a Szabad Szó körével való

¹⁰⁴ Bajcsy-Zsilinszky 1943. okt. 14-i levele Antal Istvánhoz az őt (Bajcsy) és a pártvezetőséget ért bírálattal kapcsolatban (Bajcsy-hagyaték 28/70).

¹⁰⁵ A miskolci beszéd után Bajcsy egyetlen egy választmányi ülésen nem vehetett részt. Távol tartották őt a nyílt politikai megnyilatkozásoktól is. Később a Kisgazdapárt vezetősége úgy döntött, hogy a KGP-vel kapcsolatban álló írásait, parlamenti felszólalásait előzőleg a vezetőséggel jóvá kell hagyatnia (Bajcsy-hagyaték 28/112).

¹⁰⁶ Esti Kis Újság, 1943. szept. 10.

¹⁰⁷ Népszava, 1943. szept. 12.

¹⁰⁸ Millók Sándor az SzDP szeptember 14-i pártnapján elítélte a diósgyőri megmozdulást (PI Archivum AXXII/71/1943/6), óvta a pártot az ilyen fellépésektől, mert ez statáriális bíráskodást vonhat maga után. A már említett svéd szociáldemokrata újságíró részletesen leírja Peyernek 1500 szakszervezeti küldött előtt elmondott beszédét. Peyer többek között figyelmeztette a munkásokat, hogy végezzék el munkájukat és ne hagyják magukat se sztrájkra, se szabotázscselekményekre provokálni. Rámutatott arra, hogy a magyar ipari termelés oly csekély, hogy a háború eldöntése szempontjából jelentéktelen. Érthető, hogy a háborús fejlemények bizonyos idegességet teremtettek a tömegekben, de az idegességnek ne engedjenek, mert a másik oldalnak módja van rá, hogy kemény eszközökkel visszaüssön. Peyer óva intette a munkásokat elhamarkodott lépésektől. „Bizonyos körökben örülnének, ha a munkásosztályban anarchisztikus irányzatok kerekednének felül, ez ürügyül szolgálna a német megszállásra...” (PI Archivum. Népszava szerkesztőség, 1943/2).

¹⁰⁹ Népszava, 1943. szept. 5. A jövő előkészítése.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Népszava, 1943. dec. 19. *Peyer Károly*: A szakszervezetek jövő feladatai.

bővítés elől.¹¹² Magát a párt szövetségét is nem a két párt tömegeinek szövetségeként, hanem csupán a pártok vezetőinek együttműködésaként fogták fel. A vezetők megtiltották, hogy a pártok helyi szervei között is együttműködés jöjjön létre, erre pedig a helyi baloldali vezetők részéről kísérletek történtek.¹¹³ Csak ez a politika magyarázza, miért érvényesülhetett egyre erőteljesebben a pártszövetségben belül a jobboldal befolyása, miért próbálkoztak később az „egyenrangú szövetkezők” azzal, hogy az SzDP-t háttérbe szorítsák, sőt a kisgazda-szociáldemokrata pártkoalíciót szétrobbantsák és egy polgári blokkot teremtsenek meg.

Ezek után nem véletlen, hogy a Békepárt, amely — mint láttuk — örömmel üdvözölte a két párt együttműködését, azt egy széles, szervezett nemzeti összefogás kiindulópontjának tekintette, 1943. szeptemberében már egyre nagyobb aggodalommal szemlélte a két párt tevékenységét és a Kállay-kormány iránt táplált veszélyes illúziókat. Követelte, hogy a baloldali pártok vegyék kezükbe a nemzet sorsának irányítását. 1943. nyarán a Békepárt sem zárkózott el annak gondolatától, hogy esetleg Kállayval együtt is lehetséges a kiugrás. De már akkor elvetette azt a politikát, amely csak a kormányra alapozza a kiválást a háborúból és elutasítja a tömegekre való támaszkodást. 1943. szeptemberében pedig világossá vált: Kállay nem képes a Hitlerrel való szakításra. Ezért a Békepárt Kállay megbuktatását követelte, és az összes hitler-ellenes erőkre támaszkodó nemzeti kormány létrehozását sürgette. A Békepárt követeléseinek lényegében csak egy kérdésben, de a leglényegesebb kérdésben mentek túl a Bajcsy memorandumában foglaltakon.¹¹⁴ A Békepárt a tömegekkel együtt, Bajcsyék a tömegek nélkül akarták a kiugrást megoldani. A Békepárt Központi Bizottsága is világosan látta, hogy a tömegek nagy része még nem érett meg arra, hogy többségében fellépjen a Hitlerrel való szakítás és különösen nem a Kállayval való szembefordulás mellett. Tudta azonban, hogy potenciálisan megvannak ennek a feltételei. S ha a pártok támogatni, serkenteni és nem leszerelni fogják a munkásosztályt, a dolgozó parasztságot és értelmiség körében kibontakozóban levő aktivitást, akkor egyre nagyobb tömegek vállalják a szembállást a Hitler oldalán viselt háborúval. Ha a tömegek békevágyát nem a kivárást, hanem az antifasiszta harc szolgálatába állítják, s ha valóban elsődleges a Hitler-ellenes politikusok számára a nemzet megmentése, akkor adottak a szakítás feltételei a németekkel.

A szövetségben helyet foglaló pártok jobboldali vezetői azonban — számukra kedvezőtlen külpolitikai helyzet alakulása, az angol—amerikai megszállás reményének szertefoszlása miatt — fokozatosan feladták azokat a törekvéseket, amelyek a pártszövetségben előremutatóak voltak. Nem voltak hajlandók továbbra sem „a vezetők szövetségét” a pártok tömegeinek szövetségévé vál-

¹¹² 1943. őszén éppen a Kisgazda és a Szociáldemokrata Párt politikája miatt a volt Márciusi Front vezetői egy, a Márciusi Fronthoz hasonló szervezet létrehozásán fáradoztak. A Békepárt tiltakozott e terv ellen, mert úgy vélte, ez megbontaná a baloldali egységes állásfoglalását. Helyette sürgette, hogy a Márciusi Front volt vezetői gyakoroljanak nyomást a pártszövetségre, kísérlezzék meg a csatlakozást a szövetséghez és azon belül igyekezzenek nyomást gyakorolni a pártszövetség vezetőire (PI Archivum. Kállai Gyula megjegyzései Gergő Zoltán visszaemlékezéséhez).

¹¹³ PI Archivum. A hadifogságba került Hont Ferenc 1944. őszén írt jelentése Rákosi Mátyásnak a magyar kommunisták munkájáról.

¹¹⁴ Dokumentumok, 418—419. l. A Békepárt követelése: azonnali különbék, a magyar hadsereg megtisztítása a fasisztáktól, parlament összehívása, cenzúra eltörlése, politikai foglyok szabadon bocsátása, nemzetiségek jogainak biztosítása, a magyar szabadság belső ellenségeinek megsemmisítése.

toztatni, attól tartva, hogy ez radikális tömegmozgalmakhoz vezetne.¹¹⁵ Így a szövetség nem a Hitler-ellenes harc motorja, hanem egyre inkább a „belső rend” védelmezője, a Kállay-féle rendszermentő politika támasza lett és fokozatosan elvesztette azt a politikai szerepét, amelyet az olasz kiugrás után a magyar belpolitikában betöltött.

1943 végén azonban a nyugatbarát nagytőkés, nagybirtokos csoportok még ezt a pártszövetséget is túl veszélyesnek tartották a jövőre nézve. Arra törekedtek, hogy céljaikat még a pártszövetségnél is jobban kifejező, érdekeiket biztonságban védelmező Hitler-ellenes, de egyúttal a szó valódi értelmében vett rendszermentő tömörülést hozzanak létre a Kisgazdapárt bevonásával. A Bethlen István és Rassay Károly körül tömörülteknek ez a terve meleg támogatásra talált a Kisgazdapárt jobboldali vezetőinek egy részénél, mindenképp Nagy Ferencnél és Varga Bélánál. A tervet az SzDP háta mögött és a nyilvánosság teljes kizárásával akarták végrehajtani. Tisztában voltak ugyanis azzal, hogy ez az SzDP-ben és — ha nyilvánosságra kerül — a tömegek körében is ellenállást vált ki.

Miért nem felelt meg e csoportoknak a pártszövetség, miért nem voltak hajlandók a pártszövetséghez csatlakozni, holott — mint láttuk — a pártszövetség vezetői mindent elkövettek, hogy csatlakozásra bírják őket?!

1943 végén az antifasiszta koalíció külügyminisztereinek moszkvai majd kormányfőinek teheráni tanácskozása után az uralkodó osztályok nyugatbarát körei, főleg annak prominens képviselői: Bethlen István, Sigray Antal, Rassay Károly és mások előtt egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a háború után a Kállay-kabinet még a nyugati hatalmak számára is elfogadhatatlan lesz. Ugyanakkor azt is tapasztalták, hogy a Nyugaton egyre nagyobb az érdeklődés a két párt szövetsége és annak vezetői iránt. Bethlenék Kállay mellett, azaz az államhatalom birtokában, a rendszerre nézve veszélytelennek tartották a pártszövetséget, ezért létrejöttét nem ellenezték.¹¹⁶ Arról azonban hallani sem akartak, hogy ez a pártszövetség váljék a jövő államhatalmának alapjává. Még egy ilyen jobboldali vezetés alatt álló pártszövetséget is alkalmatlannak tartottak arra, hogy az uralkodó osztályok többsége számára elfogadható keretek között oldja meg a háború után feltétlen szükséges reformokat. Ezért 1943 végén a fenti csoportok hozzákezdtek egy olyan politikai tömörülés létrehozásához, amely a két párt szövetségét megbontva nyugatbarát burzsoá pártokból, illetve pártonkívüli politikusokból és a kisgazdapártból egy polgári blokkot hozna létre.

1943 végén, illetve 1944 elején elkészítették a polgári blokk programtervezetét. A „Pro memória a Demokratikus Polgári Szövetség megalakulásáról” szülő programtervezet előljáróban megállapította, hogy szükségessé vált azon polgári erők tömörülése és felkészülése, amelyek „az elmúlt évek kormányzati politikájától távol állottak”. A Demokratikus Polgári Szövetség fő feladatát az alakuló okmány a következőkben rögzítette: „Az első világháború végén a politikai pártok gyengesége, felkészületlensége és hatalmi versengése tette lehetővé a kormányzati tapasztalatokkal nem rendelkező proletariátus uralomra jutását. E nemzeti szerencsétlenség megismétlődésének elhárítása kötelességévé teszi

¹¹⁵ *Pintér István*: A Kállay-kormány „hintapolitikája” és az antifasiszta ellenállási mozgalom. 489–491. l.

¹¹⁶ Egyedül Rassay Károly tiltakozott a pártszövetség ellen és azzal vádolta a Kisgazdapárt vezetőit, hogy lépésük utat nyit az 1918-as események megismétlődéséhez (PI Archivum, Rassay Károly emlékiratai).

minden a közelmúlt eseményeiért felelősséggel nem terhelt polgári politikai párt-
nak és pártokban el nem helyezkedett politikusoknak, hogy személyi és párt-
szempontokat az alapvető nagy elvekben megegyezve megkíséreljék egy egységes
polgári front megteremtését.”¹¹⁷

Az alakuló dokumentum 10 pontban rögzítette a polgári szövetség alap-
elveit. Néhány pontja általánosságban mozgó, demokratikus követeléseket tar-
talmazott. A programpontok többsége azonban reakciós, lényegében a rendszer
változatlan átmentésére szolgáló megállapításokat foglalt magában. Így pl.
a 2. pont megállapítja: nemzetközileg kedvező helyzetben „a törvényes magyar
királyság megfelelő időpontban való megvalósítása”. Az 5. pont kimondja a
magántulajdon sérthetetlenségét. Elveti a földreformot, és elegendőnek tartja
az eddig már életbe léptetett, illetve megígért birtokpolitikai intézkedéseket.
Bárminemű kisajátítást csak a legindokoltabb közérdek címén, teljes kártalanítá-
s ellenében tart megvalósíthatónak. A 7—8. pont követeli a magángazdasá-
gokba való állami beavatkozás gyengítését. S végül az egyik pont lehetetlenné
kívánja tenni, hogy az „új rendben” a kommunista párt legalitáshoz jusson.
E pont kimondja: „Nem engedhető meg olyan politikai mozgalom, amely pon-
tokban lefektetett és a jelenleg is érvényben levő büntető törvényekkel védett
alapelveket tagadja.”¹¹⁸ A programtervezet elkészülte után megindultak a
tárgyalások is, amelyek — kezdetben úgy látszott — teljes sikert hoznak.

Már a programtervezet, s méginkább a tárgyalások világossá tették, hogy a
polgári blokk hívei nem hajlandók ebbe a tömörülésbe a szociáldemokrata pártot
bevonni, és a pártszövetség létjogosultságát sem hajlandók elismerni. Csupán
arra hajlandók, hogy a szociáldemokrata párt a blokkon kívül maradvá, a
„blokkal való külön megegyezés alapján” támogassa ezt a „nemzeti egységet”.
A Kisgazdapárt a polgári blokk megalakításának problémájával foglalkozó
értekezlete hozzájárult ahhoz, hogy a pártvezetőség tárgyalásokat kezdjen a
polgári blokkhoz való csatlakozás ügyében. De kifogásolta, hogy az SzDP-t a
blokkból kizárják.¹¹⁹ A polgári blokk létrehozásának tárgyalásaira kiküldött
kisgazda vezetők, Nagy Ferenc és Varga Béla megszegve a pártértekezlet uta-
sításait, lényegében elfogadták a Bethlen—Rassay-féle javaslatot. Hajlandók
voltak a két párt szövetségét felbontani és a Demokratikus Polgári Szövetséghez
csatlakozni, azt aláírásukkal is szentesíteni.¹²⁰ A Kisgazdapárt tagsága, sőt
vezetőinek egy része sem tudott a megállapodásról, mert a sajtóban, nagygyűlé-
seiken továbbra is a szociáldemokrata és kisgazda együttműködésről szónokoltak.

Végül is a szociáldemokrata baloldal tudomására jutott a polgári blokk
létrejötte és a Kisgazdapárt csatlakozása.¹²¹ Az SzDP vezetősége a baloldali
elvtársak nyomására azonnal tiltakozott a Kisgazdapárt vezetőségénél. Az SzDP
vezetősége kijelentette, ha Tildyék befejezettnek tekintik a Kisgazdapárt csa-
tlakozását és a pártszövetség felbontását, azonnal nyitvánosságra hozza a Kis-
gazdapártnak ezt a reakciós lépését és a munkás- és paraszttömegeket, haladó
értelmiségieket mozgósítani fogja ellene.¹²² Megmozdult Nagy Ferencék terve

¹¹⁷ Bajcsy-hagyaték 28/37.

¹¹⁸ Bajcsy-hagyaték 28/37.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Bajcsy-hagyaték 28/112.

¹²¹ Szakasits Árpád szóbeli közlése és Bajcsy-hagyaték 28/112.

¹²² Uo.

ellen a Kisgazdapárt balszárnya, a polgári tagozat,¹²³ és Bajcsy-Zsilinszky is.¹²⁴ 1944. február 25-én összeült a kisgazda pártértekezlet, amely elé Bajcsy-Zsilinszky Endre határozati javaslatot terjesztett be. A határozati javaslat elítélte a polgári blokkhoz való elvtelen csatlakozást és követelte, hogy a pártértekezlet mondja ki, „egyfelől semmi olyan további pártcsoportosulásba nem megy bele, amely az SzDP-vel való kisgazdapárti együtttest megzavarná, vagy lazítaná, amelyhez az SzDP nem adná meg eleve a maga beleegyezését, másfelől komoly aggályai ellenére sem kívánja megszakítani a tárgyalásokat a polgári blokk elgondolói-val...”¹²⁵ De Bajcsy azt javasolta, hogy a további tárgyalásokon Nagy Ferenc és Varga Béla helyett Tildy Zoltán vegyen részt.¹²⁶ A pártértekezletről nem áll rendelkezésünkre eredeti forrásanyag, csupán Bajcsy február 26-án Tildyhez intézett levele. A levélből kiderül, hogy Nagy Ferencéknek a pártvezetőségben belül számottevő támogatóik voltak, s korántsem marasztalták el őket annyira, mint ezt Bajcsy-Zsilinszky, a polgári tagozat tagjai és a szociáldemokraták elvárták volna. A pártértekezlet — figyelembe véve a szociáldemokraták fellépését és a Kisgazdapárt balszárnyának heves tiltakozását — elodázta a döntést.¹²⁷ Rassayék ezután a kulisszák mögött Bajcsy-Zsilinszky Endre és Tildy Zoltán ellen fokozták támadásukat és a polgári blokkhoz való csatlakozás utolsó dátumát — ultimátumszerűen — március 20-ában állapították meg.¹²⁸

A Hitler-ellenes erők táborán belül ez az összeesapás még a jobboldali szociáldemokraták szemét is felnyitotta és a már alig funkcionáló pártszövetség megszilárdítását sürgették. Jelentősen megerősödött az események hatására mindkét pártban a baloldal is, amely épp a polgári blokk szervezkedése kapcsán ismerte fel, hogy sokkal határozottabb, szükség esetén pártjaik jobboldalával is szembeforduló politikát kell folytatni. Mindkét pártban a baloldallal ez a megerősödése és közös fellépése a jobboldallal szemben fontos szerepet játszott később a baloldali Hitler-ellenes erők — kommunistákat is magában foglaló — egységfrontjának megteremtésében.

A polgári blokk létrehozásán „fáradozók” és a pártszövetségért síkraszállók utolsó összeesapása azonban elmaradt. Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás elsöpörte mind a két tömörülés fő képviselőit. Bebizonyosodott, hogy a pártszövetség — amelyet az olaszországi események és a tömegek nyomása hozott létre a háborúból való kiugrás feltételeinek megteremtésére — a Kállay-féle rendszermentő politika függvényévé válva, képtelen volt e feladatra. Bebizonyosodott az is, hogy a németellenes nagytőke még ezt, a fennálló rendszer érdekeit messzemenően figyelembe vevő szervezkedést sem hajlandó határozottan támogatni. Bebizonyosodott, hogy a tömegekre való támaszkodás, a kommunistákkal való együttműködés nélkül nincs eredményes Hitler-ellenes ellenállás. A német megszállás után az illegalitásba szorított két párt — SzDP és FKGP — baloldali képviselői megértették ezt a drága áron szerzett tanulságot és az 1944 májusában létrejött Magyar Frontban hasznosították is.

¹²³ Barcs Sándor szóbeli közlése.

¹²⁴ Bajcsy-hagyaték 28/37.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Bajcsy-hagyaték 28/112.

¹²⁸ PI Archivum. Rassay Károly emlékiratai.

И. ПИНТЕР:

СОЗДАННЫЙ ОСЕНЬЮ 1943 Г. СОЮЗ МЕЛКИХ ХОЗЯЕВ И СОЦИАЛДЕМОКРАТОВ

Резюме

Успехи, достигаемые летом 1943 г. советской армией на восточном фронте, потом десант западных держав в Сицилии и капитуляция Италии дали опять толчок к действию спасающей режим политике правительства Каллаи. Начались новые переговоры между посланными в нейтральные страны венгерскими дипломатами и доверенными западных коалиционных держав. Каллаи отказался от переговоров с Советским Союзом. Правительство не приняло никаких внутривнутриполитических мер в интересах того, чтобы подготовить выход из войны.

Под влиянием вышеупомянутых событий оживилась и внутривнутриполитическая жизнь. Ускорило сближение двух самых больших левых партий — Социалдемократической Партии и Партии мелких хозяйев. Они в коллективном письме потребовали от правительства выхода из войны. 31 июля 1943 г. Партия мелких хозяйев в пространном меморандуме изложила перед правительством возможности развертывания. В меморандуме потребовали отрыва от немцев даже и в том случае, если бы он влек за собой оккупацию страны немцами. После этого создавался союз двух партий, который с большой радостью приветствовали левые силы страны — среди них коммунисты — и считали его такой исходной точкой, которая может стать базой широкого антигитлеровского национального соединения. Каллаи согласен был начать переговоры с руководителями этих партий, но отказался взять на себя ответственность за отрыв от немцев.

Под воздействием нарастающего массового движения усиливалось и внутри вышеуказанных партий влияние правого направления, которое, так как Каллаи, отказалось предпринять шаг, угрожающий и эвентуальной германской оккупацией, вместо него предпочитало ожидание, ждало появления западных держав у границ страны. Оно не было намерено опираться на массы, даже выступало против массовых движений. Правые руководители партийной конфедерации могли представить себе выход только вместе с правительством, решения без правительства и не искали. Даже Эндре Байчи-Жилински, один из требующих отрыва от немцев, не мог представить себе выход без Каллаи, потому что это — по его мнению — привело бы к анархии, к революции. А коммунисты, левое направление не могли производить такого давления на правых руководителей партийной конфедерации, чтобы они решились на самостоятельный путь, на самостоятельный политический шаг вместо поддержки политики правительства Каллаи.

В конце 1943 г., в начале 1944 г. установился Буржуазный Блок, целью которого явилось также спасение режима, кроме этого уничтожение партийной конфедерации, вытеснение Социалдемократической партии из послевоенной власти. Буржуазный Блок обострил разногласия внутри партийной конфедерации, потому что некоторые руководители Партии мелких хозяйев были готовы оставить последнюю и присоединиться к Блоку. Это событие родило какое-нибудь полевение в партийной конфедерации, но дело доходило до развертывания лишь после немецкой оккупацией страны.

I. PINTÉR

**L'ALLIANCE DES PETITS PROPRIETAIRES ET DES SOCIAL-DEMOCRATES
A L'AUTOMNE 1943**

Résumé

Le succès qu'enregistra sur le front de l'Est l'armée rouge en 1943, le débarquement en Sicile des puissances occidentales et la capitulation de l'Italie furent autant d'événements finissant par mettre en mouvement la politique du gouvernement Kállay résolu de maintenir le régime. Des négociations s'engagèrent de nouveau entre les diplomates hongrois envoyés aux pays neutres et les représentants des puissances alliées d'Ouest. Kállay se refusa à entamer des tractations avec l'Union Soviétique. Sur le plan de la politique intérieure le gouvernement n'eut pas recours à des mesures appelées à préparer la sortie de la guerre.

Sous l'effet des événements susindiqués la vie politique se ranima elle aussi. Un rapprochement plus accéléré devint observable entre les deux plus importants partis de la gauche: le parti social-démocrate et celui des petits propriétaires. Dans une lettre rédigée en commun ils exigèrent au gouvernement de sortir de la guerre. Dans un ample mémorandum daté du 31 juillet 1943

le parti des petits propriétaires venait d'exposer au gouvernement les moyens du dénouement. Le mémorandum réclamait la rupture avec les Allemands et cela même au cas où ceci entraînerait l'occupation allemande du pays. Successivement à ce fait l'alliance des deux partis eut lieu, alliance que les forces de la gauche, dont les communistes, accueillirent avec satisfaction la considérant comme un point de départ capable de constituer les fondements d'une union nationale élargie anti-hitlérienne. Kállay se montrait enclin à engager des pourparlers avec les chefs des partis, mais se refusa à prendre la responsabilité d'une rupture avec les Allemands.

Sous l'effet du mouvement toujours croissant des masses l'influence de la tendance de droite se renforça successivement au sein des partis, lesquels, semblablement à Kállay, ne se montrèrent pas disposés à prendre des mesures menaçant de l'occupation allemande du pays; ils se résignèrent à l'attentisme tout en comptant sur la parution des puissances occidentales aux frontières du pays. Il refusèrent l'appui des masses, voire agirent à l'encontre de celles-ci. Les chefs droitistes de l'alliance de parti entendaient réaliser la sortie de la guerre avec l'assentiment du gouvernement et se gardaient de rechercher les moyens d'une solution réalisée à l'insu de celui-ci. Étant l'un d'entre ceux qui insistaient avec le plus d'énergie sur la rupture avec les Allemands, Endre Bajesy-Zsilinszky, lui non plus, ne savait imaginer la sortie sans l'accord de Kállay car il était d'avis qu'une pareille mesure mènerait à l'anarchie et à la révolution. Les communistes, eux, et l'aile gauche ne se révélaient pas assez forts pour exercer une pression sur les chefs de la droite de l'alliance en vue de leur faire abandonner une politique appuyant le gouvernement Kállay et de se résoudre à s'engager dans la voie d'une politique autonome.

Fin 1943 et au début de 1944 on assista à la création du Bloc des Partis bourgeois qui se proposa de maintenir le régime, de désagréger l'alliance de parti et d'écarter le parti social-démocrate du pouvoir politique à instaurer après l'achèvement des hostilités. Le Bloc finit par exacerber les antagonismes au sein de l'alliance, étant donné que quelques dirigeants du parti des petits propriétaires se montrèrent disposés à la quitter et à se rallier au Bloc. Cet événement provoqua un certain déplacement à gauche à l'intérieur de l'alliance de parti, processus qui ne toucha à sa fin qu'après l'occupation allemande du pays.